

TERUGBLIK EN VOORUITZICHT

J.J.A. BEENAKKER

BREDA 2010

VOORWOORD

Bijna vijftig jaar geleden stak de geloofstwijfel¹ zijn kop op in de rooms-katholieke kerk in ons land en vanaf die tijd is ook de onrust in mijn leven gekomen en nooit meer weggegaan. Waar eerst zekerheid en vertrouwdeheid in mijn leven overheersten, kwam de onzekerheid binnengeslopen, aanvankelijk als een lichte verstoring in de dagelijkse beslommingen maar steeds meer als een ernstige bedreiging voor mijn godsdienstige overtuigingen. Toen de twijfel zich aan mij opdrong, lukte het me niet te doen alsof er niets aan de hand was. Ik moest en zou met mijzelf in het reine komen, koste wat het koste. Het besef dat misschien alles op het spel werd gezet, was niet in staat mij te doen stoppen. Leven met oogkleppen voor en ja en amen zeggen tegen overtuigingen waarvan de waarde voor mij twijfelachtig was geworden, wees ik resoluut van de hand. Maar door de jaren heen ben ik tot de ontdekking gekomen, dat het spel niet zo hard gespeeld kan worden. Compromissen sluiten is onvermijdelijk. Het gevecht dat zich voornamelijk afspeelt binnenin de mens moet hem niet isoleren van zijn omgeving en hem afsluiten voor al het goede dat hij op zijn weg tegenkomt. Me afkeren van de kerk zou het doorsnijden van een koord zijn dat me verbindt met een traditie van duizenden jaren die is begonnen in de tijd van Abraham en doorloopt tot in de tijd van Jezus van Nazareth. Dit wilde ik zeker niet en dus ben ik kerklid gebleven en heb geprobeerd er het beste van te maken.

Als een indringer voelde ik me soms tijdens liturgische vieringen waarvan de essentie botste met mijn nieuw verkregen inzichten. Ik geef het toe: steeds komt weer de twijfel om de hoek kijken. Zit ik niet verkeerd met mijn eigengereidheid, met mijn opvattingen, met mijn nieuw verkregen zekerheden? Waar haal ik het recht vandaan om het beter te weten dan de kerk die in twee duizend jaar alle aanvallen van haar tegenstanders heeft overleefd en voor eeuwig gevestigd lijkt op de fundamenten uit de eerste christentijd? Wat kan ik als eenling hiertegen doen? Wekelijks tijdens de liturgievieringen word ik geconfronteerd met de consequenties van mijn houding. Het lijkt wel alsof ik alle energie blijf steken in een onzichtbaar gevecht tegen het massieve bolwerk dat de kerk is en dat van

¹ Denk hierbij niet meteen aan twijfel over de kerkelijke leer maar meer aan een vragende houding van gelovigen die antwoorden wilden krijgen op voor hen belangrijke vragen. Men wilde niet meer alles zonder meer accepteren.

geen wijken weet. Een gevecht tegen de kerk brengt me niet dichterbij God maar lijkt me verder van hem te verwijderen.

Op maandag 19 oktober van het jaar 2009 schrijf ik dit voorwoord in het besef dat het tijd wordt de balans van mijn leven op te maken en te proberen de tijd die me nog rest op de juiste wijze te besteden. Vooruitblikken naar de toekomst wil ik. Maar als ik wil schrijven over een toekomst, voor mijzelf en voor het christendom, dan ontkom ik niet aan een terugblik op de achterliggende jaren om kritisch na te gaan wat er in mijn persoonlijk leven en wat er in de kerk is gebeurd. Niet alleen mijn persoonlijke ervaringen, onzekerheden, pijnpunten en ogenblikken van verkregen inzicht komen aan bod maar ook hoe ik tot de ontdekking ben gekomen dat de fundamenten van het christendom niet meer zo robuust zijn als altijd werd, en wordt, gedacht.

TERUGBLIK

Eindelijk vrij

Het is meer dan zestig jaar geleden dat de tweede wereldoorlog in Europa werd beëindigd. Wat me nog steeds helder voor de geest staat is het onbeschrijfelijke gevoel van eindelijk weer vrij te zijn. Bevrijd uit een kooi waarin je vijf jaar opgesloten bent geweest: geknecht, monddood gemaakt en uitgehongerd. Zelfs op jeugdige leeftijd was je hiervan bewust en ervaarde je de voortdurende oorlogsdreiging in een stad, Rotterdam, die bijna dagelijks het doelwit was van luchtaanvallen van geallieerde bommenwerpers die de bommen vaak op de verkeerde plaatsen lieten neerkomen. Gedurende de oorlogsjaren sneuvelden er waarschijnlijk meer mensen tijdens deze luchtaanvallen dan gedurende het beruchte bombardement van dinsdag 14 mei 1940. Op de dag van de bevrijding, op 5 mei 1945, werd definitief een tijdperk in de geschiedenis van ons land afgesloten. Nooit zou het weer worden zoals het was geweest. Als met nieuwe ogen werd er naar de wereld gekeken, naar buiten was onze blik gekeerd, vol zelfvertrouwen en gereed elke uitdaging aan te gaan. Eindelijk vrij: zeggen wat je denkt, doen wat je wilt, praten met iedereen zonder bang te zijn voor verraad.

Wie het niet beleefd heeft, moet beseffen dat van de ene op de andere dag de nederlander een ander mens was geworden: een vrij mens met vrije gedachten, bewust van zijn eigen persoonlijkheid en niet meer van plan zich te laten knechten door wie dan ook.

Het individu was geboren, de eigen identiteit kwam in het middelpunt te staan en wat dat betekende werd pas na een geruime incubatietijd zichtbaar, toen de eerste ellende van de erfenis van de oorlogsjaren was overwonnen. In de eerste jaren na de oorlog eiste de strijd om het bestaan alle aandacht op. Het voedsel kwam mondjesmaat beschikbaar en de opbouw van stad en land had prioriteit boven de persoonlijke wensen en behoeften van de burgers. Er was armoede alom maar met de geboden hulp uit de Verenigde staten van Amerika kwam ons land er geleidelijk weer bovenop.

Een tijd van vernieuwing

In de tijd van wederopbouw tussen de jaren vijftig en zestig werden de eerste tekenen van de aanstaande kentering zichtbaar. De wens voor vernieuwing en verandering was overal in ons land merkbaar. In die tijd vond er een grote klimaatverandering plaats. Het individu, in tegenstelling tot de gemeenschap, kwam centraal te staan. Er ontstond een groeiend besef van de eigen verantwoordelijkheid voor het persoonlijk handelen wat het einde betekende van een slaafse gehoorzaamheid in een regentenmaatschappij. Mondigheid uitte zich in demonstraties. Tolerantie en openheid werden van belang evenals de emancipatie van de vrouw en het streven naar zelfontplooiing. Dit alles gebeurde onder de paraplu van een toenemende welvaart. Men wilde afrekenen met het verleden en het oude achter zich laten. Op sociaal, cultureel en politiek gebied was de samenleving volop in beweging. Ook het katholieke volksdeel bleef niet achter.

Wat is er veel veranderd binnen enkele generaties. In het rooms-katholieke volksdeel in ons land had de kerk in alles het laatste woord gehad. Het kritiekloos aanvaarden en blind varen op het kompas van de kerkelijke leiding was tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw nog heel gebruikelijk. Sterk was het geloof in het eigen gelijk, dat gepaard ging met een houding van triomfantelijk zelfbewustzijn. Maar de veranderingen lieten niet lang meer op zich wachten. Vanaf medio jaren vijftig was er ook in de kerk vanuit de basis steeds nadrukkelijker een roep om vernieuwing gaan klinken. Stond het episcopaat eerst nog wat angstig tegenover deze wens voor een eigen verantwoordelijkheid, later, vooral na de benoeming van een nieuwe generatie bisschoppen, lijkt deze angst te verdwijnen. De aankondiging door Paus Johannes XXIII (1958-1963) op 25 januari 1959 van een algemeen concilie, werd in katholiek Nederland enthousiast ontvangen. De bedoeling van het concilie was wegen aan te geven hoe de kerk geleidelijk aan de nieuwe tijd kon worden aangepast. Men sprak in dit verband over *aggiornamento*, om een Italiaanse term te gebruiken. Deze mededeling van het aanstaande concilie startte geleidelijk een bewustwordingsproces onder de nederlandse geloofsgemeenschap. Het besef ontstond dat de katholieke kerk in Nederland, binnen het grote geheel van de wereldkerk, een eigen specifieke positie innam en daarom recht had op een eigen karakter en een zekere mate van autonomie. Vanuit deze gedachte werden er ideeën aangedragen als voorberei-

ding op het concilie. Het proces van bewustwording van de nederlandse katholiek was hiermee begonnen en het zou een periode van grote veranderingen inluiden.

Na het tweede Vaticaanse concilie

Het tweede Vaticaanse concilie werd geopend op 11 oktober 1962 en duurde tot eind september 1965. Door het Nederlandse Episcopaat werd als vervolg hierop een eigen pastoraal concilie aangekondigd op 26 december 1965. Dit pastoraal concilie van de Nederlandse Kerkprovincie werd geopend op 27 november 1966 en liep door tot in 1970. Het was de bedoeling het Vaticaans concilie vorm te geven in het Nederlandse Episcopaat. Het vernieuwingsproces in ons land bleek al snel in een stroomversnelling te geraken toen de lagere clerus en enthousiaste leken de mouwen opstroopten om de kerk te gaan hervormen en hierin verder wilden gaan dan de bedoeling was. Niets was meer onbespreekbaar, alles werd ter discussie gesteld. Het veranderingsproces leek onbeheersbaar te worden. Het lijkt nu eenmaal de tragiek te zijn, dat wezenlijke veranderingen in kerk en maatschappij maar moeilijk tot stand kunnen komen langs de weg der geleidelijkheid! De reactie, vanuit Rome, was te verwachten. Zij vond haar oorsprong in de vrees voor het verlies van vaste waarden en zekerheden én in een groeiende angst voor een onbekende toekomst. Al tijdens het Vaticaanse concilie was met argwaan naar Nederland gekeken. De kerkelijke leiding greep in en met de daartoe geëigende middelen werd getracht het proces onder controle te krijgen. De oude bolwerken werden weer betrokken en door middel van een correctief benoemingsbeleid van nieuwe bisschoppen werd de vernieuwing afgeremd.

Maar er was in de laatste decennia teveel gebeurd om weer terug te kunnen keren naar de vóór-Vaticaanse periode. Integendeel, er ontstond een diepe vertrouwensbreuk tussen de nederlandse geloofsgemeenschap en het centrale gezag in Rome. Eveneens is door dit correctief benoemingsbeleid bij de samenstelling van het episcopaat, de relatie tussen de meeste bisschoppen en de basis ernstig verstoord geraakt.

Confrontatie en polarisatie

De drang tot vernieuwing leidde, om op dit gebied een voorbeeld te geven, soms tot lachwekkende situaties. Toen het virus van rücksichlose

vernieuwing de christelijke kerken was binnengedrongen, gaf de geestelijkheid in onze parochie het goede voorbeeld door twee preekstoelen in de kerk te plaatsen waar op de zondagen twee geestelijken elkaar met woorden te lijf gingen en over de hoofden van de stilzwijgende goeemeente met elkaar discussieerden over actuele godsdienstige kwesties, waarbij het er fel aan toe kon gaan. Het kon niet op. Bij ons thuis werden de wenkbrauwen gefronst en schudde mijn vader zijn wijze hoofd en zei: het gaat wel weer over. Het ging inderdaad wel over maar wat er voor in de plaats kwam, kon moeilijk de gelovigen aan het lachen brengen. Begrippen als confrontatie, polarisatie en wederzijdse verkettering kregen in die tijd een actuele betekenis en verdeelden de samenleving van katholieken in verschillende kampen die elkaar op leven en dood bestreden. De tijd van vernieuwing, die het begin van een nieuw elan moest brengen voor de geloofsgemeenschap, werd zo ook een tijd waarin diepe wonden werden geslagen in de onderlinge saamhorigheid en wederzijds respect binnen dezelfde gemeenschap.

Als met nieuwe ogen

De katholieke kerk in Nederland was langzaam in beweging gekomen en de gelovige was zich bewust geworden van de eigen verantwoordelijkheid. Tijdens dit proces is er geleidelijk iets heel wezenlijks gewijzigd in de houding binnen de geloofsgemeenschap. De blik van de gelovigen is niet meer omhoog naar de hemel gericht maar horizontaal naar de wereld waarin wij leven. Ons verblijf op aarde heeft een nieuwe betekenis gekregen. De aarde is een opdracht geworden. Dit betekent een omwenteling in denken en handelen. Begrippen als integriteit van de schepping, ontwikkelingshulp en respect voor andere culturen en godsdiensten zijn nieuwe sleutelwoorden. Men is niet meer zo overtuigd van het eigen gelijk maar relativerend, met een accentverlegging van de kerkelijke leer naar de beleving van een christelijk ideaal. De vanzelfsprekendheid waarmee tot dusver gelovig werd geluisterd naar de stem vanuit Rome, is verdwenen. De tijd van probleemloos aanvaarden op gezag is voorbij. Karakteristiek in die tijd was niet de opkomende geloofstwijfel, die zeker aanwezig was, maar het gevoel van persoonlijke verantwoordelijkheid bij het nemen van beslissingen die samenhangen met geloofszaken. Geen slaafse gehoorzaamheid meer maar willen meepraten over belangrijke kwesties die in het leven van een gelovige een grote rol spelen. Bewust van de eigen verantwoordelijkheid, wordt bij het nemen van beslissingen

het eigen geweten leidraad voor het handelen. Dit was zeker zo op het gebied van de sexuele moraal waar de kerk altijd een strikt standpunt had ingenomen.

Dit was nog maar het begin! Een vrije geest waarde door de Nederlandse Kerkprovincie en de gevolgen konden niet uitblijven. Als de eerste steen in een bouwwerk los raakt, dreigt er gevaar! Langzaam vallen er meer gaten en raakt het hele bouwwerk in verval. Nu de mens zich vrij voelde, kwamen op elk gebied de vragen los. Alles werd bekritiseerd, niets was meer vanzelfsprekend. Het werd een tijd van kerkverlating. Ik geef de voorkeur aan deze omschrijving omdat het woord geloofsafval de situatie niet juist zou beschrijven. Priesters verweten de kerkelijke leiding niet met de tijd mee te gaan en verlieten in groten getale het ambt. Er brak een tijd aan van grote onzekerheid: geen vastigheden meer, grote persoonlijke onrust, twijfel over een leven na de dood. Men voelde zich in de steek gelaten! Het is mijzelf niet anders gegaan. Vanaf de tijd van het concilie, is voor mij geloven niet vanzelfsprekend meer. Het conventionele christendom loopt ten einde.

Niet actief betrokken

Ik stond, dat weet ik nog goed, het gebeurde van op een afstand gade te slaan, in hoge mate geïnteresseerd maar zonder zelf actief betrokken te raken in wat er om me heen plaats vond. Mijn volle aandacht ging uit naar andere zaken die meer pasten bij mijn leeftijd: het vestigen van een gezin en een beginnende carrière. Toen, in die tijd al, nam ik het besluit om, als het geschikte moment was aangebroken, de veilige beschutting te verlaten en het avontuurlijke pad in te slaan dat geen weg terug meer toestaat. Op deze eenrichtingsweg zou ik geleidelijk, dat besepte ik toen al, al mijn zekerheden moeten inleveren en in plaats daarvan alle ruimte geven aan de hoop op een nieuwe invulling in mijn leven. Ik was me ervan bewust dat op het moment, dat ik het besluit nam, me de tijd en gelegenheid ontbrak maar ik hoopte later voldoende tijd te vinden om mijn onderzoekingen te starten. Het klinkt u misschien vreemd in de oren maar regelmatig bad ik hiervoor tijdens de wekelijkse kerkelijke vieringen.

Wat me nu nog helder voor de geest staat, zijn mijn onvrede, mijn twijfel, het besef dat alles niet zo zeker meer was als ik altijd had aangenomen. In de avonden werd ik voorgelicht over alles wat er die dag weer

was gebeurd. Kranten als de Tijd, de Maasbode en de Volkskrant en de berichtgeving op radio en televisie gaven volop aandacht aan wat zich afspeelde binnen de rooms-katholieke gemeenschap in ons land. Alles was groot nieuws, niets wat gezegd werd, door geestelijken of anderen, werd voor ons lezers, kijkers en luisteraars verborgen gehouden. Voor en tegenstanders van vernieuwingen kregen alle ruimte om met elkaar in discussie te gaan waarbij de pers en de actualiteitsrubrieken op radio en tv. grotendeels op de hand van de vernieuwers waren. Het was onmogelijk te doen alsof je in een glazen huis leefde. Je werd als het ware gedwongen partij te kiezen. In de weinige vrije tijd waarover ik beschikte, begon ik te lezen en zocht alle boekenzaken af naar nieuwe en actuele literatuur, lectuur geschreven door specialisten op hun gebied. Bij mijn keuze gaf ik de voorkeur aan pas verschenen boeken waarin actuele onderwerpen werden besproken. In mijn beleving had blijkbaar de oude literatuur haar waarde en betekenis voor mij verloren omdat daarin de oude zekerheden centraal stonden en er geen plaats was voor twijfel of een kritische houding.

Het conventionele christendom

In die tijd was er nog niet veel nieuwe literatuur te vinden. Ik vond uiteindelijk een boek, geschreven in 1966 door W.H. van de Pol¹ met als titel: 'Het einde van het conventionele christendom'. Dit boek heb ik tweemaal gelezen: eerst in 1967 en nu, kortgeleden, voor de tweede keer. Het verbaast me dat iemand in die tijd al in staat was een dergelijke heldere uiteenzetting te geven over wat er in het christendom plaats vond. De schrijver, verbonden aan de katholieke universiteit te Nijmegen, was hoogleraar in de fenomenologie van de godsdiensten.

In de hoedanigheid van fenomenoloog stelt hij zich onpartijdig op tegenover wat hij waarneemt op het gebied van godsdienstige verschijnselen in de wereld. Het is mijn taak, aldus de schrijver, religieuze verschijnselen nauwkeurig te observeren, te beschrijven, te analyseren en zodoende als het ware van binnenuit verstaanbaar te maken. Het behoort niet tot mijn taak de waarde en het waarheidsgehalte van een religie te taxeren. Dit is

¹ W.H. van de Pol, Het einde van het conventionele christendom, J.J.Romen & Zonen Uitgevers Roermond, Maaseik, 3^e druk 1967.

het werk van exegeten en dogmatici. De fenomenoloog neemt waar en probeert verklaringen te vinden voor gedragingen en veranderingen die optreden en geeft zijn gefundeerde mening over wat voor de toekomst verwacht kan worden.

Het is zinvol weer te geven wat de schrijver hier verstaat onder het begrip conventionaliteit van het christendom (en trouwens van elk ander religieus systeem) en de kenmerken op te sommen die hiervoor bepalend zijn. Het komt erop neer dat leden van een religieuze gemeenschap het met elkaar eens zijn over inzichten en overtuigingen en zich daarom overeenkomstig gedragen. Men veronderstelt bovendien dat het altijd geweest is zoals het thans is en altijd zo zal blijven. Deze zekerheid geeft rust en vertrouwen in de gemeenschap. Deze conventie, deze overeenkomst, deze afspraak, deze gewoonte, bakent de gemeenschap af tegenover religieuze gemeenschappen met andere conventies. Zo lang als binnen de gemeenschap de conventie op dezelfde wijze wordt beleefd, blijft de gemeenschap hecht en solide en bestand tegen negatieve invloeden van buiten. Welke zijn de meest opvallende kenmerken die we kunnen waarnemen in elke religieuze gemeenschap. Van de Pol geeft de volgende opsomming:

1. de *vanzelfsprekendheid* waarmee wordt aanvaard wat geleerd wordt en gepraktiseerd wat voorgeschreven is.
2. deze *vanzelfsprekendheid* brengt mee dat iedere aanval van buiten niet kan doordringen in het pantser van de eigen zekerheid.
3. deze zekerheid geeft een gevoel van rust en geborgenheid; een aanval van buitenaf tegen godsdienstige overtuigingen verstoort dit gevoel van rust en zekerheid en wordt daarom altijd fel bestreden.
4. hardnekkigheid komt naar voren als het gaat om het vasthouden aan de eigen overtuigingen.
5. in een godsdienstige conventie staat bescherming en behoud van het verworvene voorop.

6. godsdienstige conventie is een belemmerende factor voor open en vruchtbare discussies met vertegenwoordigers van andere religies; men wil bekeren en niet bekeerd worden.
7. de religieuze leiders gaan uit van de onmondigheid van de leken die hun leiding nodig hebben.
8. conventionaliteit is geneigd tot vooroordelen en bekrompenheid door geen begrip op te kunnen brengen voor andere meningen.

Dit zijn de voornaamste karakteristieken van een conventionele godsdienstige gemeenschap. Aantasting van elk van deze kenmerken ondermijnt de conventionaliteit en verstoort zo de essentiële rust in de gemeenschap.

Een gemeenschappelijk beleden overtuiging van het eigen gelijk is een korte maar duidelijke samenvatting in enkele woorden wat conventionaliteit inhoudt.

De genoemde karakteristieken geven een betrouwbare beschrijving van wat opvalt als men de geschiedenis van het christendom bestudeert. Nu in deze tijd de conventionaliteit wordt ondermijnd, is het de vraag hoe wezenlijk deze kenmerken nog zijn voor het voortbestaan van een religie. We moeten in dit verband niet vergeten dat de bekende grote religies allemaal ontstaan zijn in een wereld waarin totaal anders tegen alles werd aangekeken als in onze tijd. In een tijd, waarin de mens zich bewust is van een eigen individualiteit en zelf wil beslissen over zaken die hem ter harte gaan, zou een nieuw te vormen religieus systeem niet zo gemakkelijk de vermelde kenmerken krijgen. De zekerheid van het eigen gelijk zou niet gemakkelijk meer hét karakteristieke kenmerk van een nieuwe religie kunnen worden omdat de mens niet meer zou willen en kunnen leven in een dergelijk strak gespannen keurslijf. Het verdwijnen van het conventionele christendom betekent dus niet noodzakelijk het einde ervan maar het betekent wel dat de inwendige samenhang niet meer zijn basis moet vinden in de zekerheid van het eigen gelijk. Er zal dus ruimte moeten ontstaan voor afwijkende overtuigingen. Gaat het christendom niet deze kant op dan wordt het voortbestaan onzeker. Wil men toch blijven uitgaan van de zekerheid van het eigen gelijk, dan komt men al gauw uit op fundamentalistische geloofsopvattingen in kleine afgesloten groe-

pen die in de marge van de samenleving hun plaats zullen vinden; aanhangers spreken dan over het teruggaan naar de kern van het christendom wat feitelijk betekent zich opnieuw afsluiten voor andere overtuigingen. In enkele bisdommen zien we al een ontwikkeling die deze kant opgaat.

Maar laten we terugkeren naar wat er verder gebeurde na het concilie.

Nog steeds standvastig in de leer

Alles wat er om me heen gebeurde, was niet in staat me erg van mijn stuk te brengen. Ik had al eerder afstand genomen van bepaalde overtuigingen die samenhangen met een achterhaald wereldbeeld dat nog steeds breed in kerkelijke kringen werd aangehangen. Door mijn wetenschappelijke opleiding in de wis- en natuurkunde had ik mijn bedenkingen over de manier waarop men in de kerken de nieuwe ontdekkingen van de wetenschap als niet relevant terzijde schoof. Ik deed dit alles af met de opmerking: de kerk loopt altijd eeuwen achter, zonder me echter goed reken-schap te geven van de mogelijke consequenties van het vasthouden aan een achterhaald standpunt. Het klinkt vreemd maar als men leeft vanuit een vaste geloofsovertuiging, is alles wat daarvan afwijkt niet bij machte veel indruk te maken en de rust te verstoren. Maar komt eenmaal de twijfel, dan is het hek van de dam en wordt iedere rustverstoring serieus genomen. In het begin haalde ik dus alleen maar mijn schouders op maar later was ik me bewust van de mogelijke consequenties.

Zo confronteert de evolutietheorie de kerkelijke leer met een wetenschappelijke hypothese over het ontstaan van de wereld die wezenlijke geloofskwesties als de erfzonde en de daardoor noodzakelijke verzoening ter discussie stelt. Pas nu, in onze tijd, schijnt men de evolutietheorie in kerkelijke kringen als een reële mogelijkheid te aanvaarden, echter zonder in te gaan op de gevolgen voor de geloofsleer. Toegeven en consequenties trekken is nooit een sterke karaktereigenschap van kerken geweest, overtuigd als ze altijd blijven van het eigen gelijk. De leer van de erfzonde is een achterhaalde leeruitspraak geworden en de daarmee samenhangende verzoening door de kruisdood van Jezus lijkt niet meer nodig als basis voor het christelijk geloof. Fundamenteel is de erkenning van de afkomst van de mens die door het evolutieproces is opgezaald met alle kwalijke eigenschappen die vastzitten aan the struggle for live. Een sociaal wezen is de mens maar uit de aard van zijn natuur gericht op het eigen welzijn, zelfs als dat ten koste gaat van soortgenoten. Door God

op deze wijze in het leven geroepen en als mens begiftigd met het unieke besef over zichzelf en al het bestaande te kunnen reflecteren en daarvan ook bewust te zijn, heeft hij God nodig om zijn tekortkomingen te overwinnen. Geen verzoening wegens een fictief vergrijp van een eerste ouderpaar maar verlossing en ondersteuning is het wat de mens nodig heeft.

Toen de vanzelfsprekendheid waarmee de gelovigen in gehoorzaamheid naar Rome te luisterden, verdwenen was of in ieder geval niet meer zo vanzelfsprekend, werd als het ware de weg vrijgemaakt voor een vragende houding. Men begon na te denken en voor wat mezelf betreft, betekende dit dat alle problemen die in het verleden mijn aandacht hadden getrokken zonder me verder te verontrusten, nu ineens weer opdoken als vragen die dwingend mijn persoonlijke aandacht opeisten.

Het wordt serieus

Pas in de jaren zeventig werd het echt serieus. Kon ik eerst nog doen alsof de vragen die in me opkwamen, slechts lichte rimpels in mijn geloofsleven betekenden, het werd onmogelijk mijn ogen te sluiten toen ik begon te twijfelen over wat me geleerd was over Jezus van Nazareth. Mens en God tegelijk is hij, bezongen in het Credo tijdens de zondagse liturgievieringen. Dat ik hieraan begon te twijfelen, was een hele schok voor me. Het hele bouwwerk van mijn geloof stond op instorten. Ik besepte dat dit een crisis betekende die niet met een schouderophalen kon worden afgedaan. Het is een ervaringsgegeven, dat op momenten waarop de menselijke geest voortdurend met een bepaalde gedachte bezig is, hij ook regelmatig wordt geconfronteerd met dingen om zich heen die daar mee te maken hebben. De discussies over de persoon Jezus van Nazareth doeken meermalen op in de media, iets waaraan ik tot dusver weinig aandacht had geschonken. In gesprekken met anderen bracht ik voorzichtig het onderwerp ter sprake. Ik kan me dit nog goed herinneren. Mijn twijfels namen toe en ik begon argumenten pro en contra in gedachte tegen elkaar af te wegen. Nergens in de evangelieteksten van de synoptici, Marcus, Matteüs en Lucas, wordt de suggestie naar voren gebracht dat Jezus van Nazareth meer was dan een heel bijzonder mens en van dat feit was ik heel zeker. Maar bij Johannes toonde Jezus duidelijk zijn goddelijke afkomst. En ook stond me helder voor de geest, dat Jezus alles wat met hem zou gebeuren aan het einde van zijn aardse leven al lang van te voren wist. Wat vanaf de kansel hierover werd gezegd, liet geen ruimte

voor afwijkende meningen; onze gedegen religieuze opvoeding stond daar garant voor. Desondanks bleef ik het ongerijmd vinden in Jezus meer te zien dan een mens. Waarom zou het nodig zijn dat God een menselijke gedaante aannam als in de duizenden jaren ervoor steeds mensen door hem werden geïnspireerd om in zijn naam op te treden. Waarom waren mensen nu opeens niet meer geschikt voor een dergelijke taak. Met de erfzonde had ik allang afgerekend en de noodzaak voor een goddelijke voldoening (wat ik trouwens absurd vind) voor een menselijke overtreding van het eerste ouderpaar was dus niet meer aanwezig. Ik kon geen enkele reden meer zien waarom Jezus meer moest zijn dan een mens.

Aarzelend, maar geleidelijk, kwam ik tot deze overtuiging en probeerde aan de dogmatische uitspraken van de kerk een andere betekenis te geven om de grote stap naar een totale ontkenning te vermijden. Denk nu niet dat deze beslissende stap in mijn geloofsleven zo maar simpeltjes van de ene op de andere dag genomen kon worden. Steeds weer, nog jaren lang, werd mijn geweten geplaagd door de gedachte dat ik volledig verkeerd kon zitten. Er was een belangrijke vraag die ik mezelf in dit verband moest stellen en beantwoorden. Hoe is het christendom tot de beslissing gekomen die wordt uitgesproken in het concilie van Nicea en wordt bezongen in het Credo? Het antwoord op deze vraag was en is voor mij van wezenlijk belang. De vraag die ik mezelf stelde, kon ik in die tijd slechts bij benadering beantwoorden. Mijn kennis over wat er precies plaats had gevonden in de eerste eeuwen na de dood van Jezus, was volstrekt onvoldoende. Later ben ik er achter gekomen, dat het wetenschappelijk onderzoek op dit terrein nog volop in ontwikkeling was en nog vele belangrijke resultaten zou opleveren, waarvan ik thans gebruik kan maken. In de tijd waarover ik nu spreek, was mijn overtuiging vooral gebaseerd op de bijzondere plaats van het evangelie van Johannes in de geloofsleer en de geloofspraktijk. De hele liturgie in de rooms-katholieke kerk is doordrongen van wat het evangelie van Johannes over Jezus vertelt. Blijkbaar is er sprake geweest van een ontwikkeling waarin geleidelijk de visie van Johannes bepalend is geworden voor de interpretatie van de mens Jezus van Nazareth. De kerk heeft zich op de duur dus geconformeerd aan de inhoud van dit evangelie en aan de wijze waarop Jezus in dat evangelie wordt beschreven. Uitspraken van Jezus zoals 'Ik ben de weg, de waarheid en het leven', 'Komt allen tot mij die belast en beladen zijn', 'Ik ben de goede herder' en nog vele andere uitspraken die nog veelzeggender zijn en om niet te vergeten de indrukwekkende afscheids-

woorden van Jezus, werden vanaf dat moment algemeen voor waar gebeurde uitspraken gehouden. Hiermee was in feite de weg naar Nicea geplaveid. Ik besepte dat dit argument wat meer body moest krijgen maar in die tijd ontbrak me de kennis. Ik bleef achter met een overtuiging die ik redelijk kon beargumenteren maar niet echt hard kon maken.

Een tijd van studie brak aan

Pas aan het einde van de jaren tachtig in de vorige eeuw kreeg ik de beschikking over voldoende tijd me serieus te verdiepen in de ontstaansgeschiedenis van het christendom waarbij mijn belangstelling vooral uitging naar informatie over de historische Jezus. In een periode van nauwelijks tien jaar, vanaf 1990, waren talrijke boeken in Nederland beschikbaar gekomen met de informatie die ik zocht. Het zal u niet verbazen dat mijn interesse uitging naar moderne literatuur die getuigde van een kritische benadering van de betreffende materie. De boeken die in aanmerking kwamen, waren voornamelijk vertalingen vanuit het engelse en het duitse taalgebied. Ook waren er enkele nederlandstalige boeken, geschreven door christenen van protestante huize. Het betrof voornamelijk boeken van vakspecialisten die hun kennis en ervaring, veelal verkregen tijdens hun jarenlange academische carrière, beschikbaar stelden aan een groot publiek. Mijn boekenkast bevat meer dan honderd van dergelijke werken die in die tijd werden aangeschaft. Thans is het aanbod bijna gereduceerd tot nul en moet ik mijn toevlucht nemen tot engelstalige literatuur die ik veelal bestel in de Verenigde Staten. De interesse van de boekhandel in ons land voor deze literatuur ontbreekt blijkbaar of richt zich op (oppervlakkige) werken die goed in de markt liggen. Het is ook een feit dat de meeste boeken die ik in mijn bezit heb, geschreven zijn door niet rooms-katholieke wetenschappers. Voor theologen, exegeten en godsdienstwetenschappers van rooms-katholieke huize is blijkbaar het klimaat niet geschikt om een zinvolle bijdrage op het gebied te leveren.

Het moment was aangebroken dat ik me met volle overgave wijdde aan de studie op een terrein dat me niet geheel onbekend was. Na een academische studie in de wis- en natuurkunde, bestudeerde ik gedurende ongeveer vier jaar, tussen 1951 en 1955, op het grootseminarie te Warmond van het bisdom Haarlem, de grondslagen van de filosofie en de theologie. Mijn verblijf in Warmond werd echter voortijdig beëindigd en leidde niet tot een priesterwijding.

Mijn achtergrond als beoefenaar van de exacte wetenschappen maakte me erg kritisch bij de beoordeling van de wijze waarop godsdienstwetenschappers hun vak beoefenen. Het deed me veel genoeg te ontdekken dat hun aanpak in het algemeen getuigt van de juiste instelling en mentaliteit. Het was een verademing te lezen hoe gedegen en verantwoord de meesten te werk gingen. De periode van studie en bezinning duurde meer dan tien jaar en pas aan het begin van deze eeuw besloot ik dat het tijd werd een en ander op papier te zetten. In 2005 verscheen mijn eerste boek in druk. Al snel kwam ik tot de ontdekking, dat een boekhandel niet de juiste plek is om dit soort literatuur aan te bieden. Na enkele jaren plaatste ik de tekst op het internet en gaf ieder die het wilde de gelegenheid deze tekst te downloaden. Bewust heb ik ervoor gekozen geen reclame voor mijn werk te maken. Wie geïnteresseerd was, zou toch wel op de een of andere manier achter het bestaan ervan komen. Geïnteresseerden in godsdienstige zaken zijn gewend op internet te grasduinen om iets van hun gading te vinden. Mond- op mondreclame zou de rest doen. Elke maand is er nieuwe belangstelling en zolang dit doorgaat, blijft mijn website voor iedereen beschikbaar.

Terug naar het begin

Ik heb in de loop der jaren veel gelezen, veel nagedacht en steeds mijn mening moeten bijstellen als de werkelijkheid dat vereiste. Geen compromissen als de waarheid in het geding was. Nu ik steeds meer begin te betwijfelen of de inhoud van de christelijke leer in overeenstemming is met de feitelijke omstandigheden aan het begin van het ontstaansproces, wordt het tijd te achterhalen langs welke lijnen de ontwikkeling is verlopen. Is er sprake geweest van een breuklijn die het begin scheidt van wat later vorm gekregen heeft of is er sprake geweest van een geleidelijke ontwikkeling met slechts een verschil in accenten?

Ik sla de Bijbel weer open en lees de tekst bij de doop van Jezus in de Jordaan. Ik hoor weer de stem uit de hemel klinken:

Gij zijt mijn zoon, mijn veelgeliefde; in U heb ik welbehagen. (Mc 1,9-11)

of met de woorden van Lucas:

Gij zijt mijn Zoon, de welbeminde, in U heb ik mijn behagen gesteld (Lc 3,22).

Dit zal zeker niet zó zijn geformuleerd in de oorspronkelijke versie van het evangelie. Marcus moet voor deze bijzondere gelegenheid een toepasselijke tekst uit het Oude Testament geciteerd hebben. Hij heeft natuurlijk neergeschreven: 'Gij zijt mijn zoon, mijn veelgeliefde; heden heb ik u verwekt'. Zo zong men het bij de installatie van een nieuwe koning in Israël en Marcus stelt ons hier voor aan onze nieuwe koning, Jezus de Messias, de Gezalfde, de Christus, om het griekse woord te gebruiken. U ziet hoe deze tekst gewijzigd is om later mogelijke twijfel aan de goddelijkheid van Jezus uit te sluiten. Volgens de kerkelijke leer is hij niet verwekt als Gods zoon bij de doop in de Jordaan maar is hij van eeuwigheid het Woord van God en uit de hemel neergedaald op aarde. Een kleine textuele verandering maar met grote gevolgen. Laten we teruggaan naar de oorspronkelijke tekst, zoals die geweest moet zijn: 'Gij zijt mijn zoon, mijn veelgeliefde; heden heb ik u verwekt'. Bij de synoptici en ook in de apocriefe evangeliën is de doop van Jezus in de Jordaan niet alleen het startpunt van het openbare optreden van Jezus maar ook het moment waarop de *Kracht* van God neerdaalt in de mens Jezus en hem tot *Gods zoon* maakt. Of om het met andere woorden te zeggen: Jezus wordt op dat moment tot de *Christus*, de *Gezalfde*, of om woorden van de evangelist Johannes te gebruiken (wel met een andere bedoeling): de *Logos*, het *scheppende Woord van God*. Zoon van God, Christus, Logos, drie woorden, drie beelden om hetzelfde uit te drukken. Gods Kracht, Gods Geest, Gods Wijsheid, Gods Woord is neergedaald in de mens Jezus van Nazareth. Bewust heb ik al deze woorden neergeschreven omdat ze in de evangelieteksten en in de liturgische gebeden gebruikt worden om over Jezus te spreken. De volheid van God is zo immens dat woorden te kort schieten. De aangehaalde woorden komen alle voor in de joodse Bijbel of de joodse filosofie. Je kunt ook met die woorden alle kanten uit. Je kunt het voor de simpele gelovige heel moeilijk maken om er nog iets van te begrijpen. Moet ik deze beelden en begrippen verstaan vanuit de visie van de evangelist Johannes? Voor hem is de Logos, het scheppende woord van God zelf ook God. Zo lezen we het in het begin en aan het einde van zijn evangelie.

Of moet ik de gebruikte beelden verstaan vanuit wat een jood zegt over zijn God? Voor hem is God ondeelbaar: God is één. Voor een jood geven de gebruikte woorden ieder voor zich een facet weer in het veelkleurig beeld dat God is. Voor een jood was het ondenkbaar in Jezus meer te zien dan een mens, door God uitverkoren en begiftigd met zijn kracht en wijsheid.

Voor Marcus en de andere twee synoptici is Jezus mens en blijft hij mens ook nadat hij *geïncarneerd* is met Gods Kracht (weer zo'n theologische uitdrukking). Mens is hij en mens blijft hij, door God gekend en voorbestemd voor wat hem te wachten staat. De goddelijke kracht die in Jezus is neergedaald, heeft hem niet beroofd van zijn vrije wil; daarvan moet ik uitgaan want een mens zonder vrije wil is niet menselijk meer maar is een robot geworden. Niet alleen is Jezus volledig mens gebleven maar daarom was hij dus ook niet zondevrij. Probeer als u blijft met beide benen op de grond te blijven staan. Ook heiligen waren bekleed met de kracht van God die hun leven beheerste. Maar we weten dat zij vaak onaangenaam voor hun medemensen waren en probeer dat niet te vergoelijken.

Hier ziet u wat het uitgangspunt van het originele, oorspronkelijke christendom geweest moet zijn zoals dat door de eerste joodse volgelingen van Jezus beleden is. In de totaal andere kant die het christendom is opgegaan, is de jood Jezus gemaakt tot wat hij nooit geweest is. Vanaf het ogenblik dat de vergoddelijking van Jezus een feit was geworden, was de breuk in het christendom definitief en werden de joods-christelijke opvattingen ketters genoemd.

U ziet hier hoe de geschiedenis van het prille christendom met een beschuldigende vinger wijst naar de zekerheid van het eigen gelijk zoals dat nog steeds karakteristiek is voor de heersende opvattingen. Het is een aanval op de conventionaliteit van het christendom door de grondslag ervan ter discussie te stellen.

Een oude vraag, opnieuw gesteld

Ik kom nu terug op de vraag die ik mezelf eerder stelde. Ben ik in staat een overtuigend argument op te voeren waarmee verklaard wordt dat de mens Jezus van Nazareth op de duur deelde in de vergoddelijking van de verrezen Jezus, Christus de Heer. Enkele jaren geleden vond ik een pu-

blicatie van een Amerikaanse godsdienstwetenschapper waarin te lezen staat wat zich had afgespeeld rond het ontstaan van het evangelie van Johannes en hoe de appreciatie ervan toenam in de jonge kerk¹. Ik geef de volgende samenvatting. In de eerste jaren na het ontstaan van dit evangelie, in de jaren tussen 90 en 130, was dit evangelie niet onbesproken en werd het door velen met argwaan bekeken en zelfs voor een vals evangelie gehouden. De tegenstellingen met de teksten van de synoptici waren te duidelijk om te negeren. Er was een discussie of dit evangelie wel deel moest uitmaken van het Nieuwe Testament. Maar geleidelijk werd het verschil in interpretatie van de mens Jezus tussen de synoptici en Johannes niet meer als zodanig herkend. Dit had te maken met het feit dat tegen bepaalde uitdrukkingen in traditionele joodse teksten, die de synoptici hadden overgenomen, later op een andere manier werd aangekeken dan eerder het geval was geweest. Zo lezen we in het evangelie van Lucas het verhaal over de doop van Jezus in de Jordaan en horen we de woorden uit de hemel: 'Gij zijt mijn Zoon, de welbeminde, in U heb ik mijn behagen gesteld (Lc 3,22)'. Met deze woorden spreekt de evangelist zijn geloof uit in de goddelijke zending van Jezus van Nazareth. Hij is de Messias, de gezalfde. Voor joden was het gebruik van de uitdrukking 'zoon van God' om de relatie tussen de koning (de gezalfde) in Israël en Jahweh te beschrijven heel normaal. Hij was Gods zoon, door hem uitverkoren: 'Heden heb ik u voortgebracht' zingt de psalmist bij de installatie van een nieuwe koning en zingt nu nog steeds het koor in de kerstnacht, waarin de geboorte van Jezus Messias wordt herdacht! Dat deze woordkeuze in een latere fase in de ontwikkeling van de jonge religie niet meer werd begrepen als een betekenisvolle uitdrukking behorende tot de joodse traditie, maakte de weg vrij om de betekenis ervan te begrijpen in de zin waarin de evangelist Johannes over Jezus spreekt. Toen de teksten van de synoptici samen met de brieven van Paulus en het Johannes-evangelie als één bundel werden uitgegeven, werden de teksten bij de synoptici gelezen vanuit de optiek van Johannes. Hiermee was het pleit gewonnen voor de visie van deze evangelist.

Maar ik stel nu een andere vraag die beantwoord moet worden door de kerken. Wat zijn de gevolgen voor de geloofsleer en de geloofspraktijk

¹ Elaine Pagels. *Ketters en rechtgelovigen. De strijd om de ware leer in het vroege christendom*, Service 2003, blz 31 e.v.

als inderdaad Jezus van Nazareth slechts mens geweest is. Geconfronteerd met de resultaten van het breed gedragen wetenschappelijk onderzoek naar de historische Jezus, heeft de rooms-katholieke kerk altijd het standpunt ingenomen dat resultaten van dat onderzoek niet relevant zijn omdat het in het geloof niet gaat om de historische Jezus maar om Jezus Christus, de Verrezen Heer. Maar het standpunt van de kerk in deze kwestie is niet realistisch want als de historische Jezus slechts mens geweest is, ontvalt aan het evangelie van Johannes de historische basis. Dit kan het christendom zich niet veroorloven wegens de bestaande geloofspraktijk, in pastoraat en liturgie, die juist zijn grondslag en betekenis vindt in dit evangelie. De inhoud van het evangelie van Johannes heeft een dermate diepe stempel gedrukt op de geloofspraktijk dat zonder dit evangelie het christendom feitelijk zijn basis verliest. Door prioriteit te geven aan het evangelie van Johannes, heeft het christendom de weg naar een ontkenning van de goddelijkheid van de mens Jezus van Nazareth afgesloten. Voor mij betekent deze conclusie dat de toekomst van het christendom een hachelijke zaak is geworden, wat ik zeer betreurt! Het zal moeilijk zijn hiervoor een plausibele oplossing te vinden.

Het begon met pluriformiteit en het eindigde met een afgedwongen eenheid van opvattingen

Jezus heeft geen Kerk gesticht, heeft geen richtlijnen voor een godsdienstige of sociale organisatie achtergelaten. Hij is geen organisator geweest, geen opbouwwerker zoals we er tegenwoordig zoveel zien. Hij heeft een weg aangewezen, is een levend voorbeeld geweest. Hij heeft gesproken over het Rijk van God en geleefd te midden van eenvoudige mensen die het niet breed hadden. Hij is veelvuldig in aanraking gekomen met de bittere armoede van hen die zich aan de rand van de samenleving ophielden. Hij heeft zich geprofileerd als een pleitbezorger voor hen die het leven niet aankonden: de zieken, de mensen die niets bezaten en zich met moeite in leven hielden.

Laat u niet van de wijs brengen door het verhaal in de Handelingen van de Apostelen van Lucas, het verhaal dat de kerk zo graag hoort vertellen. Hij stelt alles zo simpel voor: vijftig dagen na de verrijzenis van Jezus trad de kerk tijdens het Pinksterfeest in volle glorie naar buiten onder leiding van Petrus en de zijnen, met een duidelijke visie en een startkapitaal van drie duizend nieuwe, gedoopte leden na een gloedvolle toespraak van diezelfde Petrus. Zo is het niet geweest en dat wist Lucas natuurlijk

ook wel. Dit aantal van drie duizend was er trouwens nog niet na twintig jaar in het gehele Romeinse Rijk. Maar door de jaren heen hebben de kerken dit verhaal doorverteld, omdat Lucas zo een kerkelijke traditie schiep die rechtlijnig teruggaat naar de apostelen en dus naar Jezus van Nazareth, terwijl de echte christelijke traditie pluriform van karakter was en vanaf het begin alle kanten uitwaaierte.

De feiten bewijzen dit. Zelfs Lucas maakt een opmerking in die richting. Begint hij niet zijn evangelie met de tekst: 'Reeds velen hebben getracht de gebeurtenissen te verhalen die onder ons hebben plaats gevonden aan de hand van gegevens, welke ons werden overgeleverd door mensen die van het begin af ooggetuigen waren en in dienst van het woord zijn getreden' (Lc1,1-2). Lucas kende de teksten van Marcus en misschien die van Matteüs maar zeker niet die van Johannes (die later schreef) maar waar zijn dan die vele andere boeken gebleven en waarom is geen enkele daarvan in de Bijbel opgenomen? Blijkbaar is er tijdens de vroegste ontwikkeling van de jonge religie meer gebeurd dan wij uit de ons bekende evangeliën kunnen opmaken. De kerkvaders en andere christelijke schrijvers uit de eerste tijd kenden deze werken wel. We moeten wel wachten tot de derde eeuw voordat we regelmatig vermeldingen tegen komen van andere namen dan de bekende auteurs van het Nieuwe Testament, tezamen met citaten uit hun werken. De namen van de auteurs van deze teksten werd niet in eerdere bronnen uit de tweede eeuw vermeld, omdat het de gewoonte van schrijvers was teksten te citeren zonder bronvermelding. Onderzoekers hebben het moeten doen met alleen deze fragmentarische vermeldingen. Waarom is er geen oorspronkelijk werk bewaard gebleven? De oorzaak hiervan is simpel. In de periode, dat de jonge kerk orde op zaken stelde, werd na enige eeuwen alles wat niet strookte met de toen algemeen aanvaarde leer bewust aan de vergetelheid prijsgegeven door het verbieden van ketters geachte geschriften. Op deze manier is het zicht op de werkelijkheid verduisterd.

Geholpen door enkele opzienbare vondsten van een groot aantal oude geschriften in de vorige eeuw, heeft men ontdekt hoe veelzijdig het beeld van Jezus in het vroege christendom in werkelijkheid is geweest. Door een gelukkig toeval werd in 1945 in Egypte nabij Nag-Hamaddi, verborgen in de grond, een kruik ontdekt. Deze kruik bevatte een veertigtal geschriften die dezelfde geest ademen. Men noemt deze geschriften *gnostisch*. Het griekse woord *gnosis* betekent *kennis*, of misschien beter vertaald *inzicht*. De toevallige vondst bij Nag-Hamaddi is te danken aan monniken uit een nabij gelegen klooster die, toen zij bemerkten dat ze

geschriften in hun bezit hadden die niet strookten met de rechtzinnige leer, deze uit angst voor ontdekking niet meer binnenshuis durfden bewaren en daarom buiten het klooster hadden begraven.

Onder de gevonden teksten vond men een koptisch handschrift, dat oorspronkelijk te boek gesteld was in het grieks. Het is bekend als het evangelie van Thomas. Een volledige tekst van Thomas is te vinden in het boek van A.F.J.Klijn¹ en ook in het boek *The Five Gospels*². Naast het evangelie van Thomas bevatte de Nag-Hammadi-bibliotheek ook nog vele andere fragmenten van boeken waarvan het bestaan tot dusver onbekend was. De historicus Jacob Slavenburg³ gaat nader op de vondsten in en heeft verschillende teksten toegelicht. Deze werken ademen dezelfde geest. De ontwikkeling in de gemeenten, die deze geschriften hebben voortgebracht, heeft een geheel ander karakter gehad dan in de bij ons bekende gemeenten die wij hebben leren kennen door de canonieke evangeliën, de Handelingen en Paulus. Bij de bestudering van de teksten bleek, dat zij bij de kerkvaders wel bekend waren, gelet op de verschillende citaten die door hen zijn overgenomen. Volgens onderzoekers tonen deze teksten aan dat de eerste christentijd heel anders is geweest dan de kerk ons voorhoudt en dat er sprake is geweest van een pluriform christendom.

De geleerden dateren de oudste kern van de tekst van Thomas in de jaren vijftig waarmee het belang van de tekst voor het begrijpen van de eerste fase van het christendom duidelijk is. Het evangelie van Thomas is een spreukenverzameling, bestaande uit 114 spreuken of *logia*, waarin niets vermeld wordt over het leven, het sterven en de verrijzenis van Jezus. Hoewel het evangelie van Thomas niet behoort tot de canonieke geschriften van het Nieuwe Testament, wordt het in wetenschappelijke kringen van groot belang geacht. Van de 114 uitspraken heeft ongeveer de helft parallellen met de nieuwtestamentische evangeliën⁴. Terwijl een flink aantal uitspraken of gedeelten ervan maar weinig verschillen van

¹ A.F.J.Klijn, *Jezus in de Apocriefe evangeliën. Buitenbijbelse beelden van Jezus*, Kok Kampen 1999, blz. 62-81.

² *The Five Gospels. The search for the authentic words of Jesus. New translation and commentary* by Robert W.Funk, Roy W.Hoover, and the Jesus Seminar, Polebridge Press Book 1993, blz. 471 e.v.

³ Jacob Slavenburg, *Valsheid in Geschrifte. De gespleten pen van bijbelschrijvers*, Walburg Pers Zutphen 1995, blz. 49-99.

⁴ Jacob Slavenburg, *Valsheid in geschrifte*, blz. 57.

wat wij bij de synoptici vinden, zijn andere teksten volkomen onbegrijpelijk voor een niet-ingewijde in de gnostische leer. De gemeente van Thomas heeft blijkbaar uit dezelfde traditie geput als de andere Jezusgemeenten maar is op de duur een eigen weg ingeslagen. Het blijkt moeilijk te zijn de oudste laag in de tekst te ontdekken. Toch geeft de tekst voldoende van de oudste kern prijs om uitspraken van andere schrijvers te ondersteunen als een onafhankelijke bron. Ongeveer 20% van de spreuken uit Thomas komt ook bij Matteüs en Lucas¹ voor. Ook in het evangelie van Marcus komen uitspraken voor die men bij Thomas vindt.

In de kerkelijke voorstelling van zaken wordt over de feitelijke chaotische beginperiode met de vele verschillende stromingen en overtuigingen nog steeds gezwegen, terwijl toch ook de canonieke teksten duidelijk aanwijzingen bevatten voor verschillende opvattingen binnen het christendom in de eerste periode.

Bij Matteüs en Lucas vinden we de bekende Bergrede van Jezus die zeer maatschappij-kritisch is en beschouwd kan worden als de kern van Jezus' boodschap². Deze tekst ontbreekt bij Marcus en Johannes.

In het evangelie van Johannes zien we een (late) ontwikkeling die tendert naar de vergoddelijking van de mens Jezus wat we niet kunnen waarnemen bij de synoptici.

Het christendom in Jeruzalem, korte tijd het centrum van de nieuwe godsdienst, bleef nauw verbonden met de joodse religie. Men bleef daar in het centrum van het authentieke jodendom trouw aan de joodse wet en de tempel. De wijze waarop daar het geloof in Jezus werd beleden, sloot intiem contact met niet-joden uit, waardoor deze gemeente zich feitelijk afsloot voor ontwikkelingen die elders plaats vonden. Uit hun geschiedenis blijkt, zie de brieven van Paulus, dat zij grote problemen hadden met het christendom zoals dat in Klein-Azië vorm kreeg. Slechts met moeite kon men de missionering van Paulus accepteren.

Buiten Palestina, in gebieden met een andere etnische en religieuze samenstelling, hadden de joodse gemeenschappen, hoewel trouw aan hun traditionele levenswijze, daar een nieuw tehuis gevonden en waren ze ingeburgerd in het nieuwe vaderland. Denk hierbij vooral aan Syrië met

¹ Burton L.Mack, *Wie schreven het Nieuwe Testament werkelijk? Feiten, mythen en motieven*, Uitgeverij Ankh-Hermes b.v. Deventer 1997, blz. 66-70.

² De inhoud van de Bergrede en nog vele andere uitspraken vonden Matteüs en Lucas in het zgn. spreukenevangelie, waarover meer in een van de volgende paragrafen.

de belangrijke plaatsen Damascus en Antiochië. Het christendom dat hier ontstond, ontleende zijn karakteristieken aan die omgeving. De apostel Paulus heeft zijn stempel gedrukt op wat daar plaats vond. De vergoddelijking van de mens Jezus van Nazareth die hier plaats vond, kan alleen mogelijk zijn geweest omdat, en op het moment dat, de invloed van de joodse christenen geleidelijk afnam.

De onderzoeksresultaten op dit gebied zijn te vinden in vele artikelen en boeken. We noemden al de boeken van B.L.Mack, Jacob Slavenburg en A.F.J. Klijn en Elaine Pagels. We vermelden nog het boek van Gerd Lüdemann¹.

De pluriformiteit uit de eerste jaren is later met geweld de kop ingedrukt door gebruik te maken van de mogelijkheden van het politieke systeem in die dagen. Wie zich niet conformeerde aan de afspraken gemaakt tijdens het concilie van Nicea, werd vervolgd of in ieder geval het leven onmogelijk gemaakt. Van de officiële leer afwijkende teksten, werden vernietigd of door hardnekkige aanhangers van de verboden richtingen verstoep in de grond. Door de pluriformiteit in te ruilen voor een uniform beleden geloof, hadden de kerkelijke leiders later niet meer de noodzaak zich intensief en kritisch te verdiepen in de ontstaansgeschiedenis van het christendom en zeker geen enkele behoefte zich aan te sluiten bij het wetenschappelijk onderzoek naar de historische Jezus. Door deze houding blijven de vaak opvallende resultaten van dit onderzoek verborgen voor de geloofsgemeenschap en onbenut in kerkelijke kringen. Nog pijnlijker is het dat van dit onderzoek geen enkele invloed kan uitgaan op de wijze waarop in de kerkelijke leer de persoon Jezus van Nazareth wordt gekend en ervaren. Dat Jezus van Nazareth misschien heel anders en veel menselijker geweest is, veel gecompliceerder, geprononceerder in gedrag, overtuigingen en uitspraken dan in het beeld dat ons later in de vier evangelieteksten wordt geschetst, wordt ons, gelovige christenen, onthouden.

Het christendom: mensenwerk, geïnspireerd door God

Kerkelijke leiders denken altijd dat de hemel de plaats is waar alles wordt geregeld, waar alles vandaan komt en waar gezorgd wordt dat het christendom er precies zo uitziet is als God het gewild heeft. Levend vanuit

¹ Gerd Lüdemann, Kettters. De andere kant van het vroege christendom, Ten Have 1998.

deze gedachte plak je op het christendom (en trouwens op iedere andere godsdienst) het etiket: *onfeilbaar en onaantastbaar*. Dit is een illusie! Elke religie, welke dan ook, krijgt vorm, niet in de hemel maar in de mensenwereld en God moet genoegen nemen met het resultaat! Denk nu niet dat ik hiermee God buiten spel zet. Hij stimuleert, werkt in op de mens en inspireert hem maar wat eruit komt blijft mensenwerk; het is aan kritiek onderhevig en moet dus voor verandering vatbaar blijven! God gebruikt dit mensenwerk in zijn zorg voor de wereld. Het christendom is het resultaat van een historische ontwikkeling waarbij de omstandigheden van plaats en tijd tesamen met de kwaliteiten van de belangrijkste gezichtsbepalers de richting hebben vastgelegd. De strakke organisatie in het politieke bestel van die tijd is door haar overgenomen en tot op heden zo gebleven in de rooms-katholieke kerk.

Het is onvermijdelijk dat in de jaren dat ik intensief bezig was me te verdiepen in de ontstaansgeschiedenis van het christendom, mijn zekerheden uit het verleden het zwaar te verduren kregen. Dogmatische uitspraken, waarvan er zovele te vinden zijn in de geloofsleer van de rooms-katholieke kerk, verloren voor mij het karakter van absolute waarheden en daardoor werden het onderwerpen die de moeite waard waren nader bestudeerd te worden. Verschillende van mijn inzichten veranderden zo in de loop der tijd.

Nieuw verkregen inzichten: Jezus en het Rijk Gods

Het is gebruikelijk naar de Bergrede, Matteüs hoofdstuk 5 en Lucas hoofdstuk 6, te wijzen als we spreken over de kern van Jezus' boodschap. We beroepen ons dan op teksten die pas vele jaren na de dood van Jezus zijn opgeschreven. De persoonlijke benadering en interpretatie van het optreden van Jezus heeft invloed gehad op wat we daar kunnen lezen. Vergelijken we de toonzetting bij beide evangelisten dan valt het op dat Lucas de Bergrede anders benadert dan Matteüs. Bovendien zwijgen beiden over zaken die voor hen vanzelfsprekend waren maar voor ons totaal onbekend, waardoor ons belangrijke informatie wordt onthouden. Nergens kunnen we expliciet lezen hoe de levensomstandigheden ter plaatse in de tijd van Jezus waren; hoe groot de welvaart, hoe omvangrijk de armoede, welke vrijheid men bezat te gaan en te staan waar men wilde, wat de mogelijkheden waren om veilig door het land te reizen. Wat voor hen gemeengoed was, is voor ons onbekend terrein. Zonder hierover iets

meer te weten, is het moeilijk de uitspraken van Jezus goed te plaatsen en zijn vaak opvallende toonzetting te begrijpen. We willen daarom proberen Jezus te zien in de historische omgeving waarin hij opgroeide binnen de joodse traditie waarmee hij vertrouwd was. De gegevens hierover vinden we niet alleen in de boeken van de Bijbel, zowel in het Oude- als het Nieuwe Testament, maar ook in wat historisch en archeologisch onderzoek ons kunnen leren.

De levensomstandigheden¹ van de bevolking in Palestina verschilden niet wezenlijk van die van de andere volkeren in het Middellandse zeegebied. Er is een wereld van verschil tussen de wereld van toen en die van nu. De Romeinse samenleving was een agrarische samenleving waarvan de bevolking deels in steden, de bovenlaag, deels op het land, de boerenbevolking, leefde. Het was een samenleving met slechts twee sociale klassen en met een enorme kloof tussen de heersende klasse en alles wat daaronder kwam. Het grondbezit was voornamelijk in handen van een zeer kleine groep. In een dergelijke vóór-industriële samenleving kwamen de inkomsten uit de opbrengsten van het land, verdiend door de boerenbevolking die ongeveer 90% van de bevolking uitmaakte. De boeren moesten ieder jaar een groot deel van hun oogst afdragen als pacht aan de grondeigenaren, terwijl zij bovendien belastingen op hun producten moesten betalen. Het kwam erop neer, dat slechts ongeveer 30% van de opbrengst voor de bewoners van het platte land overbleef. De boeren konden daarom maar nauwelijks hun gezinnen onderhouden. Als zij pech hadden door ziekte of mislukte oogsten, werden zij van hun land verdreven. Landarbeiders moesten hun arbeid tegen een hongerloontje verrichten. Een gedeelte van de bevolking bestond uit handwerkslieden die meestal gerekruteerd werden uit de verarmde boeren. Daarnaast waren er zeer velen die geen vaste bronnen van bestaan hadden of op bedelen waren aangewezen. Banditisme was soms de enige manier om te overleven.

In een dergelijke samenleving was onderdrukking en uitbuiting van de bevolking door een kleine elite een normale zaak.

In Palestina waren de omstandigheden niet veel anders. De agrarische samenleving werd uitgebuit en onderdrukt door een zeer kleine boven-

¹ Dit verslag is overgenomen uit het eerste boek dat van mijn hand verscheen in 2005 en dat ook op mijn website te vinden is.

laag die bijna alle welvaartsbronnen in bezit had. De heersende aristocratische elite en de hogepriesterlijke families met hun verwanten en bedienden zetelden in Jeruzalem, de hoofdstad van Judea. De tempel was het religieuze centrum van Israël maar tegelijk een symbool van de onderdrukkende priesterklasse. In Galilea had Herodes Antipas, de zoon van Herodes de Grote, te samen met zijn hofhouding en de grote landeigenaren het voor het zeggen.

Daarnaast zijn er nog enige factoren die apart vermeld moeten worden. Palestina was een bezet land en zoals altijd gaat overheersing gepaard met onderdrukking en uitbuiting. De belastingdruk was heel hoog omdat vertegenwoordigers van de bezetter en zij, die de inning van de belastingen van de overheid pachtten, de gelegenheid benutten in korte tijd een vermogen op te bouwen. In de evangeliën kan men lezen, dat het beroep van inner van belastingen, tollenaar, in een zeer kwade reuk stond. Daarnaast moest er ook nog belasting worden betaald voor het onderhoud van de tempel.

De geboorte van Jezus vond plaats ongeveer in het jaar 5 v. Chr., kort voor de dood van koning Herodes de Grote, de despoot die Israël vele jaren had geregeerd en onderdrukt. We kunnen hierover lezen in de boeken van Flavius Josephus, de joodse geschiedschrijver die leefde in de eerste eeuw na Christus¹. Verslagen in historische werken kunnen ons echter bedriegen door toestanden te overdrijven of te vergoelijken naar mate het de auteur beter uitkomt. Zeker is, dat zowel het begin van zijn regering als wat volgde na zijn dood gepaard ging met veel geweld. Bij zijn aantreden als koning had Herodes eerst af te rekenen met een aantal tegenstanders en na zijn dood in 4 v. Chr. kwamen alle onderdrukte gevoelens van haat en afkeer tegen deze despoot tot een gewelddadige uitbarsting. Er volgde een bloedige opstand die door de Romeinen op de gebruikelijke wrede wijze werd onderdrukt en beëindigd met de kruisiging van duizenden joden. Na de dood van Herodes werd zijn rijk verdeeld onder zijn zonen en Herodes Antipas werd koning over een deel dat o.a. Galilea omvatte, waar Jezus opgroeide in Nazareth, een gehucht van amper twee honderd inwoners.

Jezus moet de verhalen gehoord hebben die werden verteld over Herodes de Grote, die niet alleen een meedogenloze heerser was maar ook een

¹ Flavius Josephus, *De joodse Oorlog & Uit mijn leven*, Ambo Baarn 1992.

bekwaam bestuurder die op vele plaatsen het land heeft verrijkt met zijn architectonische scheppingen. Aan de kust van de Middellandse Zee in Galilea bouwde hij de stad Caesarea Maritima en legde daar een veilige haven aan waarin schepen de zwaarste stormen ongedeerd konden doorstaan. Hij gebruikte hiervoor technieken die in onze tijd niet zouden misstaan zoals het afzinken van caissons. Dat wij dit weten, is te danken aan archeologische opgravingen¹ die gedurende vele jaren geleidelijk de contouren van de stad, de haven en de fundamente van de gebouwen hebben prijsgegeven. In de archeologische verslagen kunt u lezen over de pracht en de praal die deze stad, toegewijd aan de keizer die Herodes tot koning had verheven, tot een unicum in die tijd hebben gemaakt. Waterleiding, amfitheater, paleis en versterkingen werden gebouwd en een modern stratenplan lag ten grondslag aan de structuur van de stad. Marmer, mozaïeken en de duurste grondstoffen werden gebruikt en kosten nog moeite werden gespaard om van deze stad een wereldwonder te maken.

Waar haalde Herodes de hiervoor benodigde middelen vandaan, zult u vragen? De economie in die tijd was gebaseerd op de landbouw. Wat de grond opbracht was de basis voor het bestaan en de bron voor de uitgaven van de elite die stad en land regeerde. Herodes verhoogde de belastingdruk en paste de landbouwtechnieken van zijn tijd aan met de bedoeling een zo groot mogelijke opbrengst te verkrijgen. Het belang van degenen die de akkers bewerkte, werd ondergeschikt gemaakt aan zijn eigen belang. Wil men op het platte land in die tijd bestand zijn tegen de wisselvalligheden van het klimaat en de mogelijke ziekten in gewassen dan moet men niet alles op één kaart zetten maar een gespreid beleid voeren door meerdere gewassen te telen. Mislukt een gedeelte van de oogst door droogte of ziekte dan kan de opbrengst van de olijfbomen of de wijngaard nog voldoende zijn om het leed gedeeltelijk te compenseren. Uit ervaring wist men hoe te werk te gaan. Deze tactiek werd door Herodes vanuit zijn eigenbelang ter zijde geschoven met grote gevolgen voor de boeren die geregeld werden geconfronteerd met volledig mislukte oogsten en daardoor de pacht niet meer konden betalen en op straat kwamen te staan. De torenhoge belastingen, de onderdrukking en het landbouwbeleid van Herodes had zo desastreuze gevolgen voor vele mensen. Waar

¹ John Dominic Crossan and Jonathan L. Reed, *Excavating Jesus, Beneath The Stones, Behind The Texts*, Harper Collins Publishers, 2001. Opgravingen gedurende tientallen jaren hebben de details prijsgegeven van de activiteiten van Herodes. U leest hierover vanaf pagina 94.

de ene steeds rijker werd, werd de ander steeds armer en armer. Herodes was het prototype van een koning zoals er in de geschiedenis van Israël vele zijn geweest.

Zo was het ook in vroeger tijden, lezen we in de boeken van het Oude Testament, waar we voortdurend sociaal bewogen profeten tegenkomen die fulmineren tegen de uitbuiting van de bevolking. Zo komen we het verhaal tegen over Jeroboam II, koning in de achtste eeuw van het noordelijk gedeelte van het rijk dat door David en zijn zoon Salomo was opgebouwd en bestuurd. Na de dood van koning Salomo werd het rijk gesplitst in twee gedeelten: een noordelijk deel Israël met Samaria als hoofdstad en een zuidelijk deel Juda met Jeruzalem als hoofdstad. Jeroboam regeerde gedurende dertig jaar over het noordelijk rijk. Over zijn regering hebben we informatie uit twee bronnen: de Bijbel en archeologische opgravingen. Archeologen waren in drie periodes gedurende ongeveer tien jaren bezig om de stad Samaria op te graven. Zij ontdekten hoe welvarend en rijk het hof van de koning was geweest, met gevonden verwijzingen naar relaties met omliggende landen¹. Dat de welvaart van de koning was verkregen over de gebogen ruggen van zijn onderdanen kunnen we lezen bij de profeet Amos die door Jahweh werd gestuurd om te protesteren tegen de uitbuiting van zijn volk door Jeroboam.

Dan horen we de waarschuwing van Jahweh:

Luistert en waarschuwt het huis Jacob,
godsspraak van de Heer, Jahweh, de God van de machten;
Als Ik Israël ter verantwoording roep voor zijn zonden,
dan treed Ik op tegen de altaren van Betel;
dan worden de horens van het altaar afgehouden
en vallen ze op de grond.
Dan verniel ik de winterverblijven, de zomerverblijven,
dan gaan de ivoren paleizen te gronde
en verdwijnen de machtige huizen,
zo luidt de godsspraak van Jahweh.
(Amos 3, 13 e.v.)

¹ Excavating Jesus, pg. 89 voor archeologische details.

In de tijd dat Jezus opgroeide, trad Herodes Antipas in de voetsporen van zijn vader en richtte hij zijn aandacht op de omgeving van het meer van Galilea. Hij kopieerde daar wat zijn vader in Caesarea Maritima had gepresteerd door de stichting van twee steden: Sephoris en Tiberias. De bestaande stad Sephoris, ten noorden van Nazareth op ongeveer tien kilometer afstand, werd volledig opnieuw opgetrokken volgens de wijze waarop zijn vader te werk was gegaan. Tiberias, gelegen aan de westkust van het meer, genoemd naar keizer Tiberius, was volledig nieuw. Beide steden werden daarna door joden bewoond¹. Op de gebruikelijke manier zoals zijn vader zorgde Herodes Antipas ervoor dat de bevolking voor de benodigde middelen zorgde. Het juk drukte zwaar op de arme bevolking. Jezus groeide op in de tijd dat de steden werden gebouwd. Vanaf zijn jeugd werd hij geconfronteerd met de gevolgen van de uitbuiting van zijn landgenoten in Galilea.

Door exegeten en theologen is er in de loop van de tijd druk gespeculeerd over de betekenis van de verkondiging door Jezus van het komende Rijk Gods. Wat bedoelde Jezus en wanneer en waar zou dat Rijk komen? Jezus was op de hoogte van het optreden van de profeten die door Jahweh in het Oude Testament werden gezonden om te protesteren tegen de onderdrukking van zijn volk. Hij wist hoe Herodes de Grote het volk had uitgeput door zijn beleid van onderdrukking en uitbuiting. Hij leefde zelf in de onmiddellijke nabijheid van het meer van Galilea waar Herodes Antipas in de voetsporen van zijn vader trad ter wille van eigen eer en glorie. Voor Jezus was het duidelijk dat koning zijn en een koninkrijk besturen niet gebaseerd kon zijn op macht, onderdrukking en uitbuiting van het volk. Een koninkrijk moest er anders uitzien: een rijk dat volgens de maatstaven van Jahweh werd geregeerd: een Koninkrijk Gods. Wat Jezus zei over het Rijk Gods was in de eerste plaats bedoeld voor het hier en nu in zijn tijd en in het verlengde daarmee voor onze tijd. Jezus drukt de verontwaardiging van God uit voor wat mensen elkaar aandoen en wil dat de wereld er anders gaat uitzien, een wereld vol mededogen.

Nieuw verkregen inzichten: het christendom in de verdrukking

Ik ben me ervan bewust, dat de tegenwoordige mens niet meer open staat voor alles wat met religie te maken heeft. De feiten spreken voor zich,

¹ Excavating Jesus, pg. 103 e.v. voor archeologische details.

ongeacht de constatering dat er tegelijk een duidelijke behoefte wordt gesignaleerd aan geestelijke verdieping en zingeving. Het is een geconstateerd feit, dat in onze tijd het geloof in het bestaan van een God niet meer vanzelfsprekend is, laat staan in een God die zich bemoeit met wat op aarde gebeurt. God is door onze samenleving in de marge geplaatst. Hoe kon dit gebeuren? De afwijzende houding in deze tijd komt waarschijnlijk gedeeltelijk voort uit veranderde inzichten, waarvan de oorsprong in het verleden te vinden is, en die geleidelijk in een niet te stoppen proces zich verder hebben verdiept. Hiermee wordt slechts een gedeeltelijke verklaring gegeven voor de moeilijke positie van de kerken in de tegenwoordige tijd. Van belang is ook dat de mens in deze tijd zich heel anders dan vroeger opstelt tegenover de samenleving waarvan hij deel uitmaakt. Het is zinvol hierop nader in te gaan. Ik schenk eerst aandacht aan het veranderde wereldbeeld waarin de aandacht voor God geleidelijk op de achtergrond is verdwenen.

Onze voorouders leefden niet lang geleden nog in een wereld waarvan religie een wezenlijk bestanddeel uitmaakte, terwijl de tegenwoordige maatschappij zich geleidelijk heeft afgekeerd van opvattingen en overtuigingen die vroeger algemeen werden aanvaard. De samenleving, profaan en rationeel als zij is geworden, heeft God in de marge geplaatst. Geloof heeft geen hechte wortels meer in de gemeenschap.

In een traditionele religieuze wereld was God prominent aanwezig in het leven van alledag. Zo hebben christenen dat vroeger ook ervaren. Zij voelden zijn aanwezigheid niet alleen tijdens de kerkelijke vieringen maar ook tijdens de arbeid. Zij stonden open voor het bovennatuurlijke, voor gebeurtenissen die door hun aard verwondering opriepen en daarom gemakkelijk als wonderen werden beschouwd. Het leven was een leven met het oog gericht op de hemel. Dit duurde zelfs nog tot in de tijd van het tweede Vaticaanse Concilie in de tweede helft van de vorige eeuw. Hoewel men toen in het dagelijkse leven gewend was om met een rationele blik naar de wereld te kijken, was de belevingswereld op religieus gebied vaak nog steeds traditioneel. Duidelijk was er toen nog sprake van een leven in twee gescheiden werelden zonder dat men zich daarvan steeds bewust was.

Het christendom heeft zich verder ontwikkeld maar is in structuur en opvattingen blijven vasthouden aan wat vorm had gekregen in de eerste eeuwen, terwijl de profane wereld geleidelijk oude opvattingen losliet en afstand nam van zekerheden en overtuigingen uit het verleden. Zo is de

kloof tussen christendom en de profane wereld steeds wijder geworden. Het uiteengroeien heeft in een geleidelijk proces plaats gevonden.

De achttiende eeuw was de tijd van de ontwakende, moderne wetenschappen die zich richten op de wetmatigheid en redelijkheid van het gebeuren in de natuur. De exacte wetenschappen openden nieuwe vergezichten, fascinerend door nieuwe vondsten waar begrijpelijkheid de plaats innam van mysterie. Het nieuwe werd cultuurbepalend.

Als het besef doorbreekt, dat wetmatigheid de bepalende factor is van wat er in de natuur gebeurt, begint men ook te betwijfelen of er hier op aarde dingen gebeuren door direct ingrijpen van bovenaf. Het magische wereldbeeld wordt aangetast, het geloof in geesten en wonderverhalen wankelt. De oorzaken van wat gebeurt in de wereld, wordt niet meer gezocht met de blik omhoog, naar de hemel gericht, maar met de ogen kijkend naar de aarde waar de natuurwetten bepalend worden geacht. Causaliteit, rationaliteit en een kritische houding worden karakteristieken voor deze nieuwe benadering. De levens- en wereldbeschouwing beginnen te veranderen.

De onderzoekresultaten van de zich steeds verder ontwikkelende wetenschappelijke disciplines hebben de kennis en het inzicht van de mens in het ontstaan van het heelal en onze aarde, met alles wat er zich op bevindt, veranderd. Door de evolutietheorie is het duidelijk geworden, dat de schepping niet heeft plaats gevonden zoals de Bijbel het beschrijft. Men wil desnoods aannemen dat God de schepping en de evolutie van het leven op aarde in gang heeft gezet maar dat hij zich daarna, niet meer waarneembaar voor onze ogen, heeft teruggetrokken.

Als rationele mensen constateren we keer op keer, dat God niet ingrijpt in het wereldgebeuren. God heeft blijkbaar, door voor de evolutie te kiezen, de regie uit handen gegeven, zo durf ik het wel te formuleren. God lijkt machteloos en blijft voor menselijke waarneming verborgen. Door zijn keuze is God voor de mens de grote afwezige geworden, een zwijgende God. Het lijkt erop dat de evolutie met zich meebrengt het onvermogen van een direct ingrijpen door God¹.

¹ Regelmatig lezen en horen we: waarom grijpt God niet in, waarom laat hij dit toch toe? Wie denkt u zijn zij die moeten ingrijpen en optreden bij rampen en oorlogen en onderdrukking? Het antwoord is duidelijk: de mensen zelf die door God zijn begiftigd met kennis, het vermogen om lief te hebben en mededogen te tonen. God beschuldigen

God wordt door de mens langzamerhand steeds verder in de marge geplaatst. De aantrekkingskracht van de kerk werkt niet meer zoals vroeger. De behoefte en de noodzaak om te bidden ervaart men niet meer.

Het beeld van God, dat ons door de kerk traditioneel is voorgehouden, lijkt niet meer aangepast aan deze nieuwe ervaringswereld. We leven thans in een gesecculariseerde wereld waarin het geloof in een Opperwezen dat ingrijpt in het wereldgebeuren steeds verder afbrokkelt. We zijn niet meer geschikt (toegerust, in staat) om de werking van God in de wereld te ervaren.

Nieuw verkregen inzichten: het spreukenevangelie

Het oudste *verhalende* evangelie waarin over het leven, de dood en de verrijzenis van Jezus gesproken wordt, draagt de naam van Marcus en verscheen enige tijd na de verwoesting van de tempel in Jeruzalem in het jaar 70. Veel uit het evangelie van Marcus is overgenomen door Matteüs en Lucas. Daarnaast zijn er teksten die zowel in Matteüs als in Lucas voorkomen maar niet in Marcus. Na onderzoek zijn de exegeten tot de conclusie gekomen dat Matteüs en Lucas bij de samenstelling van hun definitieve tekst naast hun eigen bronnen, de beschikking hadden over het evangelie van Marcus én een andere op schrift gestelde bron bestaande uit een verzameling spreuken. Deze verzameling spreuken (uitspraken) wordt in wetenschappelijke kringen aangeduid met de letter Q, afkorting voor het duitse woord *Quelle* dat bron betekent. In dit verband spreekt men over de *twee bronnen theorie*: met het Marcus-evangelie en de verzameling spreuken Q als de bronnen. Er is geen originele geschreven tekst van Q teruggevonden maar de tekst is gereconstrueerd uit de evangeliën van Lucas en Matteüs. Lange tijd was er veel bezwaar tegen deze hypothese van een onbekende bron omdat men het geen echt evangelie vond. Het bevat geen verslag in verhalende vorm over het optreden van Jezus zoals wij dat bij Marcus vinden. Ook ontbreekt een lijdensverhaal en wordt er niet gesproken over de verrijzenis. Pas nadat men in de vorige eeuw in Egypte een exemplaar van het evangelie van Thomas had ontdekt, dat ook slechts bestaat uit een verzameling uitspraken die aan Jezus worden toegeschreven, kreeg de hypothese steeds meer steun.

betekent eigenlijk een collectieve verontschuldiging voor de eigen lamelendigheid en onwil.

Realiseert u zich goed dat het eerste evangelie pas verscheen ongeveer veertig jaar na de dood van Jezus, meer dan de gemiddelde leeftijd van een mens in die tijd. Dit evangelie van Marcus, en daar gaar het hierover, geeft weinig echte informatie als we het vergelijken met de werken van later. We moeten ook niet vergeten dat de evangelieteksten niet in de eerste plaats geschreven zijn als verslagen over het leven van de historische Jezus maar als studieboeken, leerboeken, voor de gemeenteleden van de evangelisten. Toen het eerste evangelie verscheen, was het eerste elan in de jonge religie al zijn hoogtepunt voorbij. De apostelen Petrus en Paulus waren al gestorven en in Klein-Azië begon de nieuwe religie al een zekere vorm en inhoud te krijgen. De conclusie is gerechtvaardigd dat de evangelisten niet zonder meer gezien kunnen worden als degenen die ons de meest betrouwbare informatie kunnen geven over de eerste jaren van het christendom en over de prediking van Jezus. Er is om het modern uit te drukken al te veel ruis op de lijn. We zullen verder terug moeten in de tijd op zoek naar de oudste geschreven bron waar we over beschikken: het spreukenevangelie.

De kern van het spreukenevangelie is ongeveer uit het jaar vijftig, een twintigtal jaren na de dood van Jezus. Het is ontstaan in Galilea in de streek waar Jezus is geboren en heeft geleefd en waar zijn volgelingen na zijn dood in zijn voetsporen verder zijn gegaan. Het zijn niet de bekende apostelen die dit werk schreven en zelfs komen wij hun namen in de tekst niet tegen. Dit evangelie lijkt in het geheel niet op de bekende teksten van de vier evangelisten: er is geen beschrijving over het rondtrekkend leven van Jezus, er is geen verhaal over zijn lijden en dood en zelfs wordt er niet gesproken over zijn verrijzenis. Maar toch was voor de eerste volgelingen Jezus de levende Heer die hen ook na zijn dood bleef onderrichten. Voor hen was geen verrijzenisverhaal nodig, wat later wel het geval was toen de tijd verstreek en Jezus steeds meer een mens uit het verleden werd. Bij Marcus nog wat aarzelend met alleen het verhaal over het lege graf maar bij de anderen met steeds meer details.

Omdat het spreukenevangelie zo kort na de dood van Jezus ontstond, waren zij die verantwoordelijk waren voor de inhoud ook te vinden onder degenen die Jezus zelf van dichtbij hadden meegemaakt. Zij behoefden zich niet te beroepen op wat anderen hen vertelden, ze herinnerden zich nog zelf wat Jezus gezegd en gedaan had en gingen uit van hun eigen

ervaringen tijdens zijn aanwezigheid in hun midden. Dit betekent dat de oudste teksten een speciale lading voor ons moeten hebben. We zullen ze met meer aandacht moeten lezen en proberen te achterhalen waar de schrijvers ook hun eigen visie over Jezus in de tekst opnamen. Het evangelie van Lucas is naar de mening van de exegeten de meeste betrouwbare bron voor een juiste weergave van de teksten uit het spreukenevangelie. In Burton L.Mack¹ vindt u de plaatsen in Lucas waar de oudste kern van het Q-evangelie te vinden is. Het boekje *Het Verloren Evangelie*² geeft een volledige tekst van Q maar geen inzicht in de oorspronkelijke opbouw van de tekst.

Het spreukenevangelie bevat de kern van het onderricht van Jezus. Het is tesamen met het Thomas-evangelie het oudste document dat ons iets leert over de prediking van Jezus.

De tekst van het Q-evangelie is verwerkt in de evangeliën van Matteüs en Lucas, maar in de Willibrordvertaling van 1978 wordt niet aangegeven waar deze bijdragen in de tekst te vinden zijn. Wel wordt er, in de kantlijn, aangegeven waar teksten uit Lucas (Matteüs), die niet afkomstig zijn uit Marcus, ook in Matteüs (Lucas) gevonden kunnen worden. In vele gevallen heeft u dan een tekst uit Q te pakken. In het boek *The Five Gospels*³ wordt de verwijzing naar de bron wel in de kantlijn vermeld. De teksten uit Q zijn zo nodig bewerkt door Lucas en Matteüs om te passen in het concept dat hen voor ogen stond. Doordat de teksten volgens de ideeën van de evangelist zijn opgenomen en verwerkt, krijgen wij slechts een beeld in een gefragmenteerde vorm.

Om u een idee te geven van de inhoud van het spreukenevangelie geven we de meest bekende uitspraken uit Q die aan Jezus worden toegeschreven.

De aanhalingen zijn genomen uit het Lucas-evangelie in de Willibrordvertaling:

Zalig gij die arm zijt, want aan u behoort het Rijk Gods. Zalig die nu honger lijdt, want gij zult verzadigd worden. Zalig die nu weent, want gij zult la-

¹ Burton L.Mack, blz. 318.

² Het Verloren Evangelie. Onder redactie van Marcus Borg, Meinema Zoetermeer 1997.

³ The Five Gospels.

chen. Zalig zijt gij, wanneer omwille van de Mensenzoon de mensen u haten, wanneer zij u uitstoten, u beschimpen en uw naam uit de samenleving bannen als iets verfoeilijks. Als die dag komt, springt dan op van blijdschap, want groot is uw loon in de hemel. Op dezelfde manier behandelden hun voorvaderen de profeten (Lc 6,20-23).

Tot u die naar Mij luistert zeg ik: Bemint uw vijanden, doet wel aan die u haten, zegent hen die u vervloeken en bidt voor hen die u mishandelen (Lc 6,27-28).

Als iemand u op de ene wang slaat, keert hem ook de andere toe; en als iemand uw bovenkleed van u afneemt, belet hem niet ook uw onderkleed te nemen (Lc 6,29).

Geef aan ieder die u iets vraagt, en als iemand wegneemt wat u toebehoort, eist het niet terug (Lc 6,30).

Wees barmhartig, zoals uw Vader barmhartig is (Lc 6,36).

Waarom kijkt ge naar de splinter in het oog van uw broeder en slaat ge geen acht op de balk in uw eigen oog? Hoe kunt ge tot uw broeder zeggen: Broeder, laat mij de splinter uit uw oog halen, terwijl ge de balk in uw eigen oog niet opmerkt? Huichelaar, haal eerst die balk uit uw eigen oog, en dan zult ge scherp genoeg zien om de splinter te kunnen verwijderen die in het oog van uw broeder zit (Lc 6,41-42).

Tot een ander sprak Hij: 'Volg mij.' Deze vroeg: 'Heer, laat mij eerst teruggaan om mijn vader te begraven.' Jezus zei tot hem: 'Laat de doden hun doden begraven, maar gij, ga heen en verkondig het Rijk Gods' (Lc 9,59-60).

Neemt geen beurs mee, geen reiszak, geen schoeisel; en groet niemand onderweg. Laat in welk huis gij ook binnengaat uw eerste woord zijn: Vrede aan dit huis! Woont daar een vredelievend mens, dan zal uw vrede op hem rusten; zo niet, dan zal hij op u terugkeren. Blijft in dat huis en eet en drinkt wat zij u aanbieden; want de arbeider is zijn loon waard. Gaat niet van het ene huis naar het andere. In elke stad waar ge binnengaat en ontvangen wordt, eet wat u wordt voorgezet (Lc 10,4-8).

Hij sprak tot hen: 'Wanneer ge bidt, zegt dan: Vader, Uw naam worde geheiligd, Uw Rijk kome. Geef ons iedere dag ons dagelijks brood, en vergeef ons onze zonden, want ook wijzelf vergeven aan ieder die ons iets schuldig is, En leid ons niet in bekoring (Lc 11,2-4).

Tot u zeg ik hetzelfde: Vraagt en u zal gegeven worden; zoekt en gij zult vinden; klopt en er zal worden opengedaan. Want al wie vraagt, verkrijgt; wie zoekt, vindt; en voor wie klopt, wordt opengedaan (Lc 11, 9-10).

Daarom zeg Ik u: weest niet bezorgd voor uw leven, wat ge zult eten en ook niet voor uw lichaam, wat ge zult aantrekken. Het leven is meer dan het voedsel en het lichaam meer dan de kleding (Lc 12,22-23).

Als God nu het veldkruid, dat er vandaag nog staat en morgen in de oven wordt geworpen, zó kleedt, hoeveel te meer dan u, kleingelovigen (Lc 12,28).

Als iemand naar Mij toekomt, die zijn vader en moeder, zijn vrouw en kinderen, zijn broers en zusters, ja zelfs zijn eigen leven niet haat, kan hij mijn leerling niet zijn (Lc 14,26).

Het valt op dat de geest van deze uitspraken sterk maatschappij kritisch is. In hoeverre dit precies overeenkomt met de prediking van Jezus blijft gissen maar het getuigt zeker van een leefpatroon van de vroegste volgelingen van Jezus die als ware vagebonden met deze uitspraken de boer opgingen. Deze gemeenschap met het maatschappijondermijnend karakter van haar prediking riep op de duur steeds meer weerstand op, zeker toen de eerste bezieling in de christelijke beweging wat wegebde. Het is niet plezierig voortdurend geconfronteerd te worden met je tekortkomingen. Wat de tijd heeft overleefd, zijn de uitspraken die we bij de genoemde evangelisten vinden, hoewel Matteüs met zijn eigen interpretatie deze uitspraken gedeeltelijk van hun pittige smaak heeft beroofd.

Verkregen inzichten: niet geloven tegen beter weten in

Ik zal me nooit kunnen conformeren met kerkelijke uitspraken die een basis missen in het gezonde verstand: uitspraken die duidelijk in strijd zijn met de rede. Laat ik er een paar noemen zodat u weet wat me voor ogen staat. Het scheppingsverhaal zoals dat in de Bijbel te lezen is, bevat

geen bewijsgrond voor het bestaan van de zonde in de wereld en geeft niet de oorzaak van een eventuele (fictieve) breuk tussen God en de mens. De kruisdood van Jezus van Nazareth kan niet gezien worden in een directe relatie met een noodzakelijke verzoening van God met de mensheid, noodzakelijk door een blijvende smet (de zgn. erfzonde) die rust op ieder van ons. Ook de opvatting dat alleen een godenzoon deze breuk met God kon herstellen door zijn marteldood is niet van deze tijd. Er bestaat geen erfzonde die als een blokkade de mens de weg naar het geluk verspert en bovendien is God niet haatdragend en eist hij niet de dood van iemand als genoegdoening voor een belediging. Zulke gedachten kunnen alleen maar opkomen bij mensen die nog leven in een gedachtewereld die al lang niet meer de onze is. Wat vroeger als juist en passend werd aanvaard, is het tegenwoordig niet meer. Wat onbegrip oproept bij mensen in onze huidige samenleving, vraagt om herbezinning en aanpassing.

De liefde van God voor de mens kent geen voorwaarden vooraf en wordt alleen gefrustreerd als de mens zich afsluit voor hem. Dat God de wereld (de mens) liefheeft, betekent dat ieder, wie dan ook, zeker is van Gods liefdevolle zorg, ongeacht of hij een gelovig christen is of niet, en zelfs als hij zich in het christendom niet thuis kan voelen. Ik formuleer dit zo scherp mogelijk om de positie van de verrezen Heer Jezus Christus enigszins af te bakenen: hij is niet de *conditio sine qua non*, zoals de klassieke uitspraak dat formuleert. Zonder Christus geen redding voor de mensheid, is een niet te verdedigen standpunt en berust op drogredenen. Nu ik blijkbaar de poten onder de zetel van de verrezen Heer heb doorgezaagd, heb ik mezelf onmogelijk gemaakt in de ogen van volgzame gelovigen. Maar ik wil zo duidelijk mogelijk zijn, niet alleen naar mezelf toe maar ook ter wille van anderen.

Verkregen inzichten: de relatie tussen Jezus van Nazareth en God

Alle evangelisten besteden aandacht aan het optreden van Johannes de Doper, de voorloper van Jezus van Nazareth. In zijn evangelie begint Lucas in hoofdstuk 3 met de beschrijving van deze gebeurtenis die voorafgaat aan het openbare leven van Jezus. Johannes wordt aan ons voorgesteld als de stem van een roepende in de woestijn die de weg bereidt voor de komende Messias. Hij doopte in de rivier de Jordaan, een doopsel van

bekering tot vergiffenis van zonden. Lucas verwijst naar het optreden van Johannes met de woorden van de profeet Jesaja:

Een stem van iemand die roept in de woestijn:
Bereidt de weg van de Heer,
maakt zijn paden recht.
Elk dal moet gevuld,
elke berg of heuvel geslecht worden;
de kronkelpaden moeten recht,
de ruwe wegen effen worden.
En heel de mensheid zal Gods redding zien. (Jes 40,3-5)

Ook Jezus liet zich door Johannes dopen en we lezen dat de hemel zich opende en de Heilige Geest in de gedaante van een duif op hem neerdaalde en een stem uit de hemel klonk:

Gij zijt mijn Zoon, de welbeminde, in U heb ik mijn behagen gesteld (Lc 3,22).

Daarna werd Jezus door de Heilige Geest naar de woestijn geleid waar hij veertig dagen verbleef en door de satan op de proef werd gesteld. Het verhaal over de doop van Jezus door Johannes en over wat er zich daarna afspeelde in de woestijn, vond Lucas beschreven in het spreukenevangelie. De woestijn was voor de joden bij uitstek de plaats waar mensen met een missie zich terugtrokken om zich op hun taak voor te bereiden. De periode van veertig dagen was een afspiegeling van de veertig jaren die de joden na de uittocht uit Egypte in de woestijn doorbrachten alvorens het beloofde land te bereiken. Voor de schrijvers van het Q-document is het duidelijk dat Jezus een opdracht gekregen heeft van God en dat de doop het moment is geweest waarop Jezus zich hiervan bewust werd: 'Jij bent mijn zoon, Ik ben je vader'. Deze nederlandse vertaling geeft duidelijker weer waar het om gaat: de verhouding van Jezus tot God is die van een zoon tot zijn vader. De leden van de Q-gemeenschap hebben dit volgens mij zo gevoeld en begrepen. We horen dit door Jezus beamen als hij God in het gebed des Heren aanspreekt met het aramese woord Abba, het koosnaampje dat een joods kind gebruikt in contact met zijn vader, (zie Lc 11,2b). De draagwijdte van de op dat moment uitgesproken vader-zoon-relatie tussen God en Jezus was voor de volgelingen van Jezus moeilijk juist in te schatten. Pas tijdens het samenzijn met hem, in de tijd

dat men met elkaar optrok, kreeg men een vaag vermoeden van de diepte van de bijzondere relatie tussen God en Jezus. Die bijzondere relatie is zichtbaar, waarneembaar geweest in het optreden van Jezus. Gods Geest, Gods Kracht, Gods Wijsheid hebben het handelen van hem beïnvloed, dat mogen we opmaken uit wat de schrijvers van het Q-document ons vertellen. Niet voor niets wordt hij later door hen die geprobeerd hebben een beeld te schetsen van de historische Jezus een wijsheidleraar genoemd, al zal men dan niet direct gedacht hebben aan de goddelijke wijsheid. Maar nergens in het Q-evangelie wordt de suggestie gewekt dat Jezus meer is dan een mens: een profeet ja zeker, een joodse profeet beziel en gegrepen door de Geest van Jahweh. Jezus paste in het beeld van de sociale profeten die door de eeuwen heen opkwamen voor de eer van hun God en het welzijn van hun onderdrukte landgenoten. Het is echter een feit, dat er later een duidelijke breuk is ontstaan in de wijze waarop over Jezus gedacht en gesproken werd toen de verhalen over hem de diasporajoden in Klein-Azië bereikten.

Hiermee sluit ik het eerste gedeelte af waarin mijn persoonlijke betrokkenheid met het wel en wee van het christendom in de laatste zestig jaar beschreven staat. Het avontuur, mijn worsteling met het christelijk geloof, dat in gedachte al begonnen was in de jaren vijftig, heeft in de laatste twintig jaar mijn leven beheerst. Terugkijkend en vooral door het opnieuw lezen van wat door mij in die periode is opgeschreven, besef ik dat het voor mij een spannende en emotionele tijd is geweest. Een tijd die van mij een religieuze individualist heeft gemaakt die vanuit de vrijheid van de kinderen Gods zijn vertrouwen in de Heer blijft stellen en het verlangen uitspreekt, later na dit leven, de echte Jezus van Nazareth te leren kennen.

VOORUITZICHT

Inleiding

We zijn thans in een situatie aangeland die maar weinig lijkt op die uit de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. De uitgangspunten zijn volledig verschillend. Na het tweede Vaticaanse concilie wilden de gelovigen initiatieven nemen om de kerk te vernieuwen. Thans echter zijn er initiatieven nodig om het christendom in het westen te laten overleven. Toen ging het om goed bemande parochies met veel kerkleden die enthousiast en bezield mee wilden werken aan een vernieuwde kerkgemeenschap, thans hebben we te maken met leeglopende kerken, waar het niet lukt mensen nog warm te maken voor het christelijk geloof. In een artikel in de telegraaf van zaterdag 30 januari 2010 lezen we, dat de aartsbisschop van Utrecht in een interview zijn mening geeft over de toestand waarin de rooms-katholieke kerk in ons land zich bevindt. Hij heeft de verwachting dat over tien jaar het aantal katholieken gedaald zal zijn van zestien naar tien procent en het aantal kerken met circa duizend verminderd, waarvan vier honderd katholieke kerken. Daarna zal het aantal gelovigen zich stabiliseren. Hij beroept zich voor deze mening op een geconstateerde toenemende interesse bij de jeugd voor het authentieke christendom. Het klinkt weinig bemoedigend maar misschien wel realistisch.

We leven thans in het jaar 2010 en met de kennis van nu kijken we terug naar de tijd van het tweede Vaticaanse concilie toen de situatie voor de kerk nog heel anders was dan in onze tijd. De moeilijkheden die voor de deur stonden, dienden zich wel aan maar niemand beseftte hoe ernstig de toestand na vijftig jaar zou zijn.

Onvrede met de bestaande toestand en het gebrek aan vertrouwen in de leiding van de kerk om daadkrachtig te werken aan veranderingen en vernieuwingen brachten vele gelovigen ertoe om zelf het initiatief te nemen. Wat in die dagen zich afspeelde buiten de directe invloedssfeer van de kerk ontging me grotendeels en slechts nu en dan werd ik er iets van gewaar. Zo timmerde de 8-Mei-beweging behoorlijk aan de weg en deed van zich spreken toen de paus ons land bezocht. De tijd na het tweede Vaticaanse Concilie was trouwens spannend genoeg. De polarisatie tussen voor- en tegenstanders van vernieuwingen binnen de kerk, de aanpassing van de liturgie met de volkstaal in plaats van het latijn en met de

plaats van het altaar dichterbij de gelovigen en de voorganger met het gezicht naar de mensen toegekeerd. Er gebeurde al genoeg in die jaren binnen de kerk in ons land om alle aandacht op te eisen. Maar op de achtergrond, buiten het directe zicht, kwamen initiatieven tot leven, ontstonden er bewegingen van kritische gelovigen die weinig vertrouwen hadden in de kerkelijke leiding en daarom zelf aan de slag gingen. Nu, terugkijkend na ruim veertig jaar, wordt de toeschouwer geconfronteerd met wat overgebleven is van wat toen het leven zag. De kritische christelijke bewegingen die thans nog bestaan, hebben de kinderziekten, die behoren bij alles wat jong is en nog moet opgroeien, overleefd en hebben zich een plaats verworven in de samenleving. Hoe is het met hen gegaan en waar staan ze voor, wat kunnen wij van hen leren en wat kunnen ze betekenen voor de toekomst van de kerk. Laten we daarom op zoek gaan naar wat er in de jaren zestig en zeventig in de marge van de kerk gebeurd is.

Terug naar de tumultueuze jaren zestig en zeventig

Na het tweede Vaticaanse concilie wilde men de besluiten die in Rome waren genomen, toepassen op de kerk in ons land. Hiervoor werd een bisschoppelijk concilie gehouden dat een jaar later van start ging. Het ging de leken al gauw niet snel genoeg. Men vond de kerk te star, te behoudend en afwachtend en te weinig betrokken bij wat plaats vond in de samenleving. Men wilde actief betrokken zijn bij alles wat daar gebeurde zowel op politiek als sociaal gebied. Men wilde deelnemen aan bewegingen die op de bres stonden voor de armen en verdrukten. Niet alleen maatschappelijke betrokkenheid motiveerde hen maar ook het streven binnen-kerkelijke veranderingen tot stand te brengen. Men dacht aan vernieuwingen op het gebied van de liturgie en aan een meer democratische structuur in de kerk waarin ook de vrouw een gelijkwaardige positie zou innemen. Er ontstonden groepen van voornamelijk leken die gezamenlijk optrokken en zich wilden inzetten voor specifieke doeleinden. Het is de tijd waarin vele nieuwe kritische bewegingen werden opgericht waarvan sommige in het begin met steun vanuit de lokale parochie.

Als u de trefwoorden *basisgemeenten* of *nieuwe katholieke bewegingen* aanbiedt aan de zoekmachine Google, krijgt u een overzicht van een groot aantal websites waardoor een beeld krijgt van wat er gebeurd is in die tumultueuze jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Bij het trefwoord (oecumenische)*basisgemeenten* vindt u initiatieven van zowel

katholieke als protestante oorsprong; bij het trefwoord *nieuwe katholieke bewegingen* vindt u bewegingen die zowel katholiek waren en zijn gebleven maar ook bewegingen die later oecumenisch van karakter werden en buitenkerkelijk. Het is niet eenvoudig een duidelijk idee te krijgen van het karakter van de nieuwe bewegingen en van de drijfveren van de verschillende initiatiefnemers. Was het de maatschappelijke betrokkenheid die het uitgangspunt was om als christen in de samenleving actief te zijn of was het meer het zoeken naar interne kerkelijke vernieuwingen of was het een streven de oecumenische samenwerking in de praktijk gestalte te geven. Zijn het voornamelijk initiatieven vanuit de katholieke kerk of ook vanuit het protestantisme. Het blijkt moeilijk te zijn precies te achterhalen hoe een beweging tot stand kwam en hoe die zich verder ontwikkelde. De meeste initiatieven hebben de tijd niet overleefd. We zullen het moeten doen met de nog bestaande basisgemeenten.

Mijn belangstelling gaat voornamelijk uit naar de (oecumenische) basisgemeenten die zich uiteindelijk hebben losgemaakt van de katholieke kerk. Mijn argument hiervoor is dat in die gemeenten een ontwikkeling heeft plaats gevonden die niet stond onder de supervisie van de kerkelijke hiërarchie. In deze bewegingen zien we democratische structuren ontstaan en krijgt de vrouw een positie die gelijkwaardig is aan die van de man. Het gaat mij om wezenlijke aanpassingen van de kerk aan de moderne samenleving. Wat daar tot stand is gekomen, kan ons de richting wijzen voor het behoud van het christendom voor de toekomst.

Ik wil nu enkele basisgemeenten vermelden die ik heb kunnen opsporen:

De Dominicusgemeente in Amsterdam, ontstaan uit de oorspronkelijk katholieke parochie St. Dominicus waar de Dominicanen actief waren.
www.dominicusgemeente.nl

Amsterdamse studenteneklesia (Huub Oosterhuis)
secretariaat Keizersgracht 96 1015 CV Amsterdam.
www.studenteneklesia.nl

De oecumenische basisgemeente De Duif in Amsterdam; informatie via
www.deduif.nu.

De oecumenische basisgemeente Apeldoorn, waarschijnlijk van protestante oorsprong.

www.oecumenische-basisgemeente-apeldoorn.nl.

Oecumenische basisgemeente Beverwijk (kritische gemeente IJmond); voortgekomen uit de progressieve rk-traditie uit de zeventiger jaren waarbij tal van hervormers en gereformeerden zich hebben aangesloten.

www.antenna.nl

Basisgroep Drachten

Basisgemeenschap Exodus Ede

De Vier Handen te Groningen

Ekklesia Den Haag

Oecumenische basisgroep Maastricht

Oecumenische basisgroep Ommelanden

Basisgemeente Jonge Kerk Roermond

Basisgroep Emmen

Basisgroep Leeuwarden

Basisgroep Salland

De Werkgroep Zwolle

Basisgemeente Ekske Schaersberg

Het is de moeite waard de website van deze basisbewegingen te bezoeken, gewoon bij gebruik van Google de naam van de gemeente intypen, want u kunt daar waarschijnlijk heel veel informatie vinden over de geschiedenis, de samenstelling en de activiteiten van deze groepen. De basisgemeente De Duif geeft b.v. een volledig inzicht in het wel en wee van deze groep.

Het loont de moeite eens kennis te maken met een basisbeweging om te merken wat daar leeft en gedaan wordt. Misschien doet u daar ideeën op om zelf binnen uw gemeente of parochie aan de slag te gaan. Het is echter de vraag of deze tijd nog wel geschikt is om nieuwe initiatieven te nemen op de manier zoals dat gebeurd is na het tweede Vaticaans concilie.

Vanaf 1972 ontstond er een samenwerkingsverband tussen de verschillende groepen, waaruit een landelijke vereniging ontstond, de BBN de Basis Beweging Nederland, waarin ongeveer 50 basisgroepen en kritische gemeenten in 1980 vertegenwoordigd waren. De meeste basisgemeenten zijn oecumenisch van karakter. Een beschrijving van het ontstaan en de huidige situatie kunt u lezen in een archiefstuk van het Katholiek Documentatie Centrum, onder de naam Basis bewegingen van kritische groepen en gemeenten in Nederland, de periode 1973-1998. Het archiefstuk is te vinden onder de sector kerkelijk en godsdienstig leven.

In een artikel in het dagblad Trouw van 13-12-1995 luidt de kop: Crisis bij de basisbewegingen Nederland. De basisbewegingen zijn zeer actief in allerlei maatschappelijke bewegingen. De drang voor vernieuwing na de oorlog en na het Vaticaans Concilie was groot en men hoopte binnen een redelijke tijd de eerste successen te oogsten. Toen deze op zich lieten wachten, werd het elan minder en raakte men teleurgesteld. Bij tegenslagen is het gewenst dat men terug kan vallen op een thuisbasis waar men de accu opnieuw kan opladen en waar men geestelijk op verhaal kan komen. Er is daarvoor een balans nodig tussen actie en spiritualiteit. Dit vereist dat een beweging niet alleen naar buiten toe actief bezig moet zijn maar ook dat de leden regelmatig samenkomen om het kerk-zijn te vieren. Als de thuisbasis ontbreekt of tekort schiet verloopt de beweging en verliest zijn bestaansgrond. De vereniging van de kritische gemeenten en basisgroepen in Nederland bestond in die tijd nog uit slechts ongeveer 15 leden.

Nieuwe katholieke bewegingen onder supervisie van het Vaticaan

Er zijn al vóór het tweede Vaticaans Concilie wereldwijd katholieke initiatieven geweest, uitgegaan van leken en religieuze ordes en congregaties, om tot vernieuwingen te komen. De paus richtte een oproep aan

vertegenwoordigers van deze nieuwe katholieke bewegingen om naar Rome te komen voor overleg. Ik citeer beknopt uit het artikel waarin deze informatie te vinden is. Het overleg vond plaats in 1998, er waren 56 nieuwe bewegingen uitgenodigd, van verschillende nationaliteiten onder welke verenigingen met vestigingen in meerdere landen. Vele nieuwe bewegingen waren ontstaan in de jaren zeventig en kenden een opmerkelijke groei. Het karakter van deze bewegingen is zeer divers. Het zijn heel verschillende religieus geïnspireerde (leken) organisaties en gemeenschappen met eigen thema's, met leden of sympathisanten of deelnemers bij bijeenkomsten. De bedoeling van de paus was duidelijk om de nieuwe bewegingen in te kaderen binnen de grote rooms-katholieke wereldkerk en om aan te geven aan welke criteria de bewegingen moeten voldoen voor erkenning door de nieuw op te richten *Raad voor de Leken*. Er werden criteria aangegeven voor erkenning door deze Raad.

Het KASKI (het Katholiek Sociaal Kerkelijk Instituut) publiceerde in 2005 een onderzoeksrapport naar nieuwe bewegingen en gemeenschappen en maakte onderscheid tussen kerkelijk goedgekeurde lekenbewegingen, door de Raad voor de Leken, (16 stuks), (nog) niet kerkelijk goedgekeurde lekenbewegingen (16 stuks), lekenbewegingen en gemeenschappen gelieerd aan ordes en congregaties (66 stuks).

Ik geef u de namen van de bewegingen zoals de Kaski die vermeldt. Welke van deze verenigingen thans nog in ons land actief zijn, weet ik niet. Het zijn in het algemeen zeer conservatieve en orthodoxe groeperingen. Deze nieuwe katholieke bewegingen die door de Raad voor de Leken zijn goedgekeurd kunnen van belang zijn voor de revitalisering van de religieuze beleving onder de gelovigen.

Groepen die kerkelijk goedgekeurd zijn:

- De Ark-gemeenschap
- Katholieke Charismatische Vernieuwing
- Communione e Liberazione (Gemeenschap en Bevrijding)
- Cursillo
- Focolare (Werk van Maria)
- Foyer de Charité
- Geloof en Licht
- Emmanuelgemeenschap Nederland

Gemeenschappen van de Heilige Familie
Legioen van Maria
Marriage Encounter
De Neo-catechumenale Weg
Ridderschap van de Onbevleete
Sant'Egidio - Sint Egidiusgemeenschap
Werkgroep Katholieke Jongeren
Gemeenschap van Sint Jan

Dan een lijst van 16 (nog niet) kerkelijk goedgekeurde verenigingen:

Vrouwe van Alle Volkeren
Het Hoge Steen
Det Hooge Berkt
Contact-Rooms Katholieken
Engelenwerk
Gemeenschap van de gekruisigde en Verrezen Liefde
ZIN in Werk
Jongerenkerk Venlo
Legionairs van Christus
Mariënborgvereniging
Zonnewende
Nieuwe Aarde Gemeenschap
RK Nederlands Centrum pro Fide et Ecclesia
Stadsmonniken Amsterdam
Het Werk
Willibrordushuis

Deze informatie is te vinden via: Google: (intypen) nieuwe bewegingen isidorusweb.

Op de websites van het KASKI en Isidorusweb is veel actuele informatie te verkrijgen maar het is niet eenvoudig informatie uit het verleden op te sporen, vandaar de omweg via Google.

Daarnaast zijn er nieuwe progressieve katholieke bewegingen zoals de Mariënborgvereniging en de website www.rk-kerkplein.org, de opvolger van de 8-Mei-Beweging die in 2003 werd opgeheven. Een geduldige

zoeker zal zeker nog meer interessante bewegingen kunnen opsporen die al of niet kerkelijk goedgekeurd zijn.

Persoonlijke visies

Welke veranderingen en welke initiatieven zijn binnen de kerkgemeenschappen in ons land wenselijk en/of mogelijk?

Een wezenlijke aanpassing van de leer is niet te verwachten want het zou zeker voor het rooms-katholicisme betekenen het loslaten van een aantal dogma's, leerstellige uitspraken, die mede het fundament van de religie bepalen. Een dergelijke stap zou onherstelbaar gezichtsverlies betekenen voor een organisatie die als dogma het eigen gelijk steeds hoog in het vaandel heeft staan. We moeten echter ook niet vergeten dat naarmate de mens zich meer ontwikkelt en gewend wordt met een kritische instelling een oordeel te geven over wat hem op het vlak van religie wordt voorgedhouden, hij vanuit zijn verstandelijke benadering bepaalde overtuigingen en geloofswaarheden in het christendom niet meer kan onderschrijven. Dit sluit volgens mijn persoonlijke opvatting niet uit dat hij een actief en belijdend lid van een christelijke gemeenschap kan zijn. Mijn argument is tweezijdig: enerzijds kan het christendom moeilijk op essentiële punten haar leer wijzigen zonder een interne revolutie in haar gelederen te veroorzaken, anderzijds is het duidelijk dat bepaalde leeruitspraken sterk tijdgebonden zijn en geen basis hebben in de Heilige Schrift of in het leven en de uitspraken van Jezus van Nazareth. Waar de kerk door haar historische achtergrond in een dwangpositie is gebracht en de mens zich in de loop van de tijd heeft ontwikkeld tot een rationeel wezen, zal het persoonlijk geweten uitsluitend moeten geven. Het geeft geen pas een bevolkingsgroep van kritische intelligente mensen buiten de kerk te houden. Dit betekent natuurlijk ook dat er geen bezwaar gemaakt mag worden voor een vrije discussie over heikele onderwerpen. Initiatieven hiervoor kunnen uitgaan van leken, geestelijke ordes en congregaties en van lokale parochies. In vele gevallen kunnen leken het voortouw nemen maar ze zullen binnen de speelruimte van het kerkelijk gezag moeten opereren om binding met de kerk te houden.

Wat zeker toe is aan vernieuwing en aanpassing aan de moderne tijd, is de structuur van de kerk, die bijna een kopie is van de wijze waarop het Romeinse imperium was opgebouwd en werd bestuurd. Het ontbreken

van een elementaire democratische bestuursvorm waarin zowel man als vrouw een gelijkwaardige plaats inneemt, roept de weerstand van mensen op en verhindert een gezonde ontwikkeling die gericht moet zijn op de inzet van zowel mannen als vrouwen. De grote kwaliteiten van vrouwen met hun specifieke geschiktheid op vele gebieden worden wel met woorden door de kerk erkend maar niet door daden op waarde geschat. De vrouw is nog steeds de moeder die haar taak in het gezin heeft: haar kinderen opvoedt en haar echtgenoot ondersteunt. Nergens kan men met goed fatsoen argumenten vinden om de ondergeschikte positie van de vrouw aan te tonen. Dat men zelfs Jezus van Nazareth aanhaalt om de vrouw te weren uit het ambt is een gotspe en getuigt van een gebrekkig historisch besef.

De betrokkenheid van de kerk op de samenleving was het uitgangspunt van vele nieuwe bewegingen die na het Vaticaanse Concilie zijn ontstaan. Centraal in de gedachte van de initiatiefnemers was het navolgen van Jezus van Nazareth die het in zijn leven opnam voor de armen en verdrukten. Men heeft het idee dat dit tot nu toe in de kerken wat te vrijblijvend is geweest. Jezus navolgen betekent Jezus leren kennen zoals hij is geweest tijdens zijn leven. Maar de verrezen Heer zoals hij ons wordt voorgehouden door de kerk is niet dezelfde als de historische Jezus. Jezus was een jood, een strijdbare oudtestamentische profeet die niet schroomde duidelijk te zeggen waar het op stond. Dat is het startpunt van ons geloof en die Jezus is het voorbeeld dat we willen navolgen. Men wil terug naar de basis, terug naar het begin van de christentijd toen men nog vol was van wat de mens Jezus gezegd en gedaan had.

Jezus in het licht van de evolutie

We hebben eerder opgemerkt, dat God blijkbaar zijn schepping tot stand heeft willen brengen door te kiezen voor de langzame weg van de evolutie. Hierdoor heeft hij niet meer het vermogen direct in het wereldgebeuren in te grijpen. Nu God niet zelf ingrijpt, moet hij gebruik maken van de enige mogelijke hulp die hem ter beschikking staat: de mens. De regie voor wat in de wereld plaats vindt, ligt nu volledig in handen van de mens. God heeft zijn taak overgedragen aan hem om in zijn naam, als medeschepper, te werken aan de vorming van een nieuwe wereld. God heeft de mens meer dan ooit nodig. Dit is beangstigend maar het getuigt tegelijk ook van het vertrouwen dat God in de mens stelt. Jezus heeft als

geen ander ingezien wat de bedoeling van God is. De vestiging en de komst van het Rijk van God is dus niets anders dan de voltooiing door de mens van de schepping die door God in gang is gezet.

Er lijkt iets tegenstrijdigs in deze hele problematiek te zitten. Enerzijds leert de evolutie ons, dat God zich buiten spel heeft gezet, zich heeft teruggetrokken en daarmee voor de mens het zicht op hem heeft verduisterd. Anderzijds krijgt de mens de opdracht om in zijn naam als medeschepper zich in te zetten voor een betere wereld. En een dergelijke taak goed volbrengen, vraagt om de hulp van een ondersteunende God. Hier zou het christendom moeten bijspringen terwijl feitelijk haar aantrekkingskracht op de mens verminderd is. De opdracht voor ons is deze impasse te doorbreken.

Je kunt echter niet bij de pakken neerzitten, alleen actie kan het tij keren en niet de priesterboord en de toga en een vlucht in het verleden! De vrijheid die de leek gekregen heeft en de verantwoordelijkheid die hij zelf genomen heeft, kunnen hem niet meer worden afgepakt. De klok terugzetten zal een onnoemelijke schade voor het christendom betekenen. De blik moet altijd vooruit gericht zijn en niet achteruit.

Wat is het dat een christen tegenwoordig zoekt en nodig heeft? De kerkelijke leer of dogma's zeggen hem niet zoveel. Welke weg men moet opgaan, het blijft gissen. Laten we liever met beide benen op de grond staan en toegeven dat we het allemaal niet zo goed weten. Je kunt eigenlijk alleen maar door het scheppen en uitproberen van nieuwe mogelijkheden er achter komen waar mensen behoefte aan hebben, wat hen aantrekt en waar zij voor weg lopen. Dit betekent op zoek gaan naar nieuwe wegen om mensen opnieuw warm te maken voor het christendom, voor het geloof in een zorgzame God. De komende tijd moet een tijd worden van zoeken, van experimenteren, van vallen en opstaan. En dat is wat er ook plaats vond in de woelige jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw en wat er toen gebeurde kan ons misschien helpen om uit een impasse te komen.

Waar wij, gelovigen in het westen, blijven hopen op initiatieven van de lokale kerkgemeenschappen voor de nodige vernieuwingen, zal de centrale kerkelijke keiding in Rome waarschijnlijk uitgaan van een andere agenda. Men zal zeker in Rome niet afwijzend staan tegenover initiatie-

ven die lokaal genomen zullen worden maar de noodzaak om op korte termijn belangrijke veranderingen door te voeren zal men onnodig vinden, gelet op wat plaats vindt in de ontwikkelingslanden. Daar, in de derde wereld, waar men nog lang niet rijp is voor een seculier en rationeel wereldbeeld en waar men nog openstaat voor een leven in het aangezicht van God, vindt de groei van het christendom plaats. Die groei van de christelijke kerken in de derde wereld zal in deze eeuw bepalend zijn voor de politieke keuzes die voor het westen in Rome gemaakt zullen worden. De ontwikkelde wereld zal het kind van de rekening kunnen worden als men daar geen begrip zal kunnen opbrengen voor het feit dat de mens in deze seculiere wereld niet meer in staat is om een grote stap terug te doen in de tijd. Er is te veel gebeurd en te veel gewonnen om weer in een afhankelijke positie te worden teruggezet. Dit is voor ons christenen in het westen een somber vooruitzicht.

De kerkelijke leiders zullen moeten accepteren, dat het noodzakelijk is veranderingen door te voeren waarbij de situatie en de behoefte in de lokale kerken het uitgangspunt moeten zijn. Men moet het idee loslaten dat alles wereldwijd moet worden vastgesteld voor de gehele kerkgemeenschap. We zijn thans in een situatie aangeland die enigszins gelijkt op die uit de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Alleen de uitgangspunten zijn volledig verschillend. Na het tweede Vaticaans concilie wilden de gelovigen initiatieven nemen om de kerk te vernieuwen. Thans echter zijn er initiatieven nodig om het christendom in het westen te laten overleven. Ging het toen om vernieuwingen en aanpassingen van het christendom thans gaat het om het behoud van het christelijk geloof in onze westerse wereld.

Op het moment dat men overtuigd is dat Jezus van Nazareth louter als een menselijke profeet het Rijk van God heeft verkondigd, is het conventionele christendom volledig achterhaald. Dat dit moment op zekere dag aanbreekt, lijkt bijna zeker.

Wat kan er gedaan worden en wat wordt er al gedaan om de gelovigen binnen boord te houden? Van belang is bovenal het taalgebruik in preek en liturgie. Hoe meer men verkiest te blijven vasthouden aan de traditionele manier van preken en aan liturgische vormen en gebeden van vroeger, des te meer schrikt men de moderne mens af. Wat de rooms-katholieke kerk in ons land betreft, kan ik over mijn persoonlijke ervaring spreken. Vergelijk om een voorbeeld te noemen de tekstboekjes van

Gooi en Sticht, met de liturgie voor de zondag, met het klassieke missaal van vroeger. In katholieke gezinnen beschikt men nog wel over een oud missaal met een nederlandse tekst. Het zal u dan opvallen dat er een belangrijke aanpassing van de tekst heeft plaats gevonden. De nadruk die men vroeger waarnam in bepaalde formuleringen is thans minder duidelijk zichtbaar. Ik zeg niet dat men afstand neemt van de oude overtuigingen maar de aandacht erop valt niet meer zo op. De samenstellers van de teksten zijn zich ervan bewust dat de moderne gelovige anders benaderd en niet onnodig afgeschrikt moet worden. Het is slechts een cosmetische aanpassing in de hoop dat de gelovige niet te veel gaat nadenken en kritisch gaat worden. Het gaat echter in de praktijk verder. Het verleden heeft ons geleerd hoe veranderingen in de samenleving plaatsvinden. Sommige van die veranderingen vinden heel geleidelijk plaats, andere echter komen binnen een korte tijd tot stand. Maar het resultaat is in beide gevallen hetzelfde: na verloop van tijd wordt er niet meer gesproken over hoe het vroeger was en verbaast men zich zelfs hoe het ooit zo geweest kon zijn. De mens is snel gewend aan de nieuwe situatie en vergeet even snel wat geweest is. Door bijvoorbeeld over bepaalde zaken niet meer te spreken, kunnen eenvoudig veranderingen bij mensen tot stand worden gebracht; de menselijke natuur doet verder zijn werk. Het klinkt cynisch maar de geschiedenis bewijst mijn gelijk. Dat dit in vele parochies in ons land, misschien onbedoeld, gebeurt, is voor een goede waarnemer duidelijk zichtbaar. Zo is de jeugd een onbeschreven blad geworden door het religieuze onderwijs te verwaarlozen. In de preek is de aandacht niet meer gericht op onderricht in de geloofswaarheden waardoor de geloofskennis bij de gelovige langzaam verdwijnt. Waarschijnlijk voelen ook de meeste pastores zich meer thuis in deze aanpak. Verschraling die de orthodoxie ontwijkt en tegelijk de gelovigen te kort doet. Voorlopig zullen wij het in ons land daarmee moeten doen en hopen op wezenlijke veranderingen die zich duidelijk uitspreken over hoe het verder moet gaan. Misschien dat wat nu gebeurt de kudde voorlopig bijeenhoudt.